

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Barbara Rupar

**Vpliv izobraževanja žensk v državah v razvoju
na reševanje problema naraščanja prebivalstva**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Rutar

Mentorica:izr. prof. dr. Maja Bučar

**Vpliv izobraževanja žensk v državah v razvoju
na reševanje problema naraščanja prebivalstva**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

ZAHVALA

Hvala, mami in oči, ker sta me usmerjala na pot, po kateri stopam, in me pri tem podpirala.

Hvala, Janja in Matej, ker sta mi vedno razumevajoče stala ob strani, predvsem pa hvala, ker vedno verjameta vame bolj kot verjamem sama.

Hvala, Mira, Klemen in Petra, za pomoč in spodbudo pri študiju.

Hvala, gospa mentorica, za pomoč pri pisanju, predvsem pa za možnost, da pišem o problematiki, o kateri pišem z veseljem in me resnično zanima.

Hvala, Aljoša, za jezikovno olupšavo izdelka, ki ga držite v roki.

Hvala, FDV, ker si mi dal dodatno širino.

Hvala vsem, ki ste verjeli vame in ste kakorkoli vplivali na to, da sem danes, kdor sem, in da sem prišla do točke, na kateri sem.

VPLIV IZOBRAŽEVANJA ŽENSK V DRŽAVAH V RAZVOJU NA REŠEVANJE PROBLEMA NARAŠČANJA PREBIVALSTVA

Visoka rast prebivalstva številnim državam v razvoju danes predstavlja pereč problem. Diplomsko delo išče odgovor na vprašanje, kako na reševanje tega problema vpliva družbeni in ekonomski položaj žensk oziroma njihova raven izobraženosti, če vemo, da je stopnja rodnosti v neki družbi odvisna od reproduktivnega obnašanja žensk. Naloga raziskuje možne dejavnike vpliva na tovrstno obnašanje, hkrati pa skozi analizo neprestano vrednoti težo izobraževanja žensk. Primerjalna analiza izbranih držav v razvoju znotraj treh manj razvitih regij, Afrike, Azije in Latinske Amerike, pokaže po eni strani ključno vlogo izobraževanja žensk pri nižanju stopnje rodnosti in s tem pri upočasnitvi rasti prebivalstva, po drugi strani pa kompleksnost celotnega problema reproduktivnega obnašanja žensk. Delo s svojo osrednjo analizo dokaže, da je izobraževanje sicer pomemben dejavnik rodnosti, vendar pa obstaja tudi niz drugih dejavnikov, ki včasih kljub boljšim kazalcem izobraženosti žensk v določeni državi prevesijo tehtnico splošne stopnje rodnosti v nasprotno smer od pričakovane. Ker pa nalogi uspe prikazati vseobsežni družbeni in ekonomski vpliv izobraževanja žensk, ki si konec koncev podredi tudi druge dejavnike rodnosti, pa vztrajamo pri trditvi, da izobraževanje deklic predstavlja ključ do umiritve rasti prebivalstva.

Ključne besede: izobraževanje žensk, rast prebivalstva, države v razvoju, rodnost, načrtovanje družine.

THE IMPACT OF EDUCATION OF WOMEN IN DEVELOPING COUNTRIES ON TACKLING THE POPULATION GROWTH PROBLEM

Rapid population growth represents a critical issue for many developing countries. Diploma thesis seeks the answer to the question of how the social and economic status of women and their level of education affects the tackling of this problem, if we know that fertility in a given society depends on reproductive behavior of women. The research explores the possible factors that impact such behaviour, but at the same time constantly evaluates the significance of women's education. Comparative analysis of selected developing countries within the three less-developed regions, Africa, Asia and Latin America, shows on the one hand, the key role of women's education in reducing fertility, and on the other hand, the complexity of the problem of women's reproductive behavior. The paper's central analysis proves that education is indeed an important factor in fertility, but there is also a series of other factors that sometimes tip the scales of total fertility rate in the opposite direction than expected. However, since the paper succeeds to show a comprehensive social and economic impact of women's education, which ultimately controls also other aspects of fertility, we stand by the argument that education of girls is the key to moderate population growth.

Key words: education of women, population growth, developing countries, fertility, family planning.

KAZALO

<i>SEZNAM KRATIC IN OKRAJŠAV</i>	7
1 UVOD	8
2 PROBLEM RASTI PREBIVALSTVA V DRŽAVAH V RAZVOJU	10
2.1 Število prebivalstva: pogled v preteklost in prihodnost	10
2.1.1 Stopnja rasti prebivalstva	11
2.2 Povezava med rastjo prebivalstva in nerazvitostjo držav	12
2.3 Stanje prebivalstva po regijah	14
2.3.1 Razlike v rodnosti	14
2.3.2 Porazdelitev svetovnega prebivalstva po regijah.....	16
2.3.3 Breme vzdrževanja.....	18
3 DEJAVNIKI VPLIVA NA RODNOST	19
3.1 Teoretski okvir	19
3.1.1 Malthusova teorija prebivalstva	19
3.1.2 Mikroekonomska teorija rodnosti	20
3.1.3 Teorija osebnega razvoja.....	23
3.2 Druga razmišljanja	24
3.2.1 Programi načrtovanja družin	26
4 IZOBRAŽEVANJE ŽENSK KOT DEL REŠITVE PROBLEMA	28
4.1 Razvojni pomen človeškega kapitala	28
4.2 Družbeni pomen izobraževanja žensk	30
4.3 Splošno o izobraževanju (žensk) v državah v razvoju	33
4.3.1 Stanje izobraženosti in zaposlenosti žensk v državah v razvoju	33
4.3.1.1 Pismenost.....	33
4.3.1.2 Vključenost žensk v primarno, sekundarno in terciarno izobraževanje	34
4.3.1.3 Povprečno število let šolanja	37
4.3.1.4 Zaposlenost žensk v državah v razvoju	38
4.3.2 Družbeni odnos do izobraževanja in problem učiteljskega kadra	38
4.3.3 Izobraževanje kot izdatek v državnem proračunu	40
4.3.4 Vpliv izobraževanja žensk na rodnost.....	41
4.3.4.1 Afrika.....	42
4.3.4.2 Azija	46
4.3.4.3 Latinska Amerika.....	49
5 VLOGA RAZVITIH DRŽAV PRI REŠEVANJU PROBLEMA	52
5.1 Odnos razvitih držav do prebivalstvene politike v državah v razvoju	52
5.2 Uradna razvojna pomoč	54
5.2.1 Pomoč na področju izobraževanja.....	54
5.2.2 Pomoč na področju prebivalstvene politike in reproduktivnega zdravja.....	56
6 ZAKLJUČEK	58
LITERATURA	61
PRILOGE	66

SEZNAM TABEL, GRAFOV IN SLIK

Seznam tabel

Tabela 2.1: Povprečna letna rast prebivalstva, 2005-2010.....	11
Tabela 2.2: Delež otrok do 15. leta starosti v celotni populaciji, 2005.....	18
Tabela 4.1: Bruto stopnja vpisa v posamezne ravni izobraževanja, 2005.....	35

Seznam grafov

Graf 2.1: Gibanje števila prebivalstva od leta 1650 dalje.....	10
Graf 2.2: Splošna stopnja natalitete po regijah, 2000-2005.....	15
Graf 2.3: Skupna stopnja rodnosti po regijah, 2000-2005.....	16
Graf 2.4: Porazdelitev prebivalstva po regijah.....	17
Graf 2.5: Absolutno število prebivalstva po regijah.....	17
Graf 4.1: Pismenost odraslih po regijah.....	34
Graf 4.2: Skupna bruto stopnja vpisa v vse ravni izobraževanja po regijah.....	35
Graf 4.3: Bruto stopnja vpisa v posamezne ravni izobraževanja po regijah.....	36
Graf 4.4: Pričakovano število let šolanja po regijah.....	37
Graf 4.5: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Afrika.....	43
Graf 4.6: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Azija.....	46
Graf 4.7: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Latinska Amerika.....	49

Seznam slik

Slika 4.1: Družbena in ekonomska razsežnost izobraževanja žensk.....	32
Slika 4.2: Negativni vpliv visoke rodnosti na družbeni položaj žensk.....	33

SEZNAM KRATIC IN OKRAJŠAV

BDP	bruto domači proizvod
DVR	države v razvoju
EU	Evropska unija
EU-25	25 držav članic EU, pred vstopom Romunije in Bolgarije (1. januar 2007)
EU-27	države članice EU, 2008
GEM	gender empowerment measure (merilo razporejenosti moči po spolu)
GER	gross enrolment ratio (bruto stopnja vpisa)
HRW	Human Rights Watch (Mednarodna nevladna organizacija za zaščito človekovih pravic)
ILO	International Labour Organization (Mednarodna organizacija dela)
IPPF	International Planned Parenthood Federation (Mednarodna zveza za načrtovano partnerstvo)
MDS	Mednarodni denarni sklad
MRD	manj razvite države
ODA	Official development assistance (uradna razvojna pomoč)
OECD	Organization for Economic Co-operation and development (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj)
OZN	Organizacija združenih narodov
SB	Svetovna banka
SLE	school life expectancy (povprečno število let šolanja)
SURS	Statistični urad Republike Slovenije
UN	United Nations (Organizacija združenih narodov)
UNDP	United Nations Development Programme (Razvojni program Organizacije združenih narodov)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo)
UNFPA	United Nations Population Fund (Sklad Organizacije združenih narodov za prebivalstvo)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Sklad Organizacije združenih narodov za otroke)
ZDA	Združene države Amerike

1 UVOD

Ko danes govorimo o ekonomskem razvoju in revščini držav v razvoju (DVR)¹, preprosto ne moremo mimo problema hitre rasti prebivalstva v teh državah. Stopnja rodnosti v DVR se je v zadnjem desetletju sicer začela zmanjševati, vendar pa bo zaradi t. i. »skrite sile«² število prebivalstva še dolgo naraščalo. Vsak dan, ko DVR (in razvite države) ne ukrepajo dovolj na področju zaviranja populacijske rasti, torej predstavlja nadaljnje naraščanje števila prebivalstva. Kljub temu, da je rast prebivalstva problem, ki je lahko sam po sebi predmet izjemno zanimivega raziskovalnega dela in analize, se zaradi omejenosti naloge z njim kot takim v tem delu ne bomo posebej ukvarjali. Namen naloge zato ni podrobno analiziranje ne/problematičnosti rasti prebivalstva, pač pa predstaviti vpliv izobraževanja žensk na tisto področje, ki populacijsko rast poganja, tj. rodnost.

Dejstvo je, da v večini DVR ženske niso ustrezno vključene v izobraževalni proces in imajo slabe zaposlitvene možnosti zunaj domačega gospodinjstva, zato želja po določenem številu živih otrok, ki bodo prispevali k zaslužku gospodinjstva ter kasneje kot odrasli preskrbeli svoje starše, močno vpliva na odločanje žensk glede velikosti svoje družine. Zaradi slabšega družbenega položaja od svojih moških sovrstnikov so velikokrat prisiljene postati 'otroške' neveste, s čimer se daljša njihovo rodno obdobje, to pa posledično prinaša višjo rodnost. Na osnovi zapisanega je cilj diplomske naloge v prvi vrsti preučiti, kakšno težo pri reševanju omenjenega problema nosijo ženske in njihova ne/izobraženost. V tem kontekstu se v pričujočem delu ukvarjam predvsem z vrednotenjem vpliva izobraževanja žensk v DVR na njihovo reproduktivno obnašanje oziroma na gibanje rodnosti, s tem pa posredno na gibanje rasti prebivalstva.

¹ Ko govorimo o državah v razvoju, imamo v mislih predvsem države Afrike, Bližnjega Vzhoda, Azije ter Latinske Amerike, večini katerih je skupna nizka blaginja, visoka stopnja rasti prebivalstva, nizek BDP *per capita* in vsesplošna ekonomska in tehnološka odvisnost od razvitih držav (Todaro in Smith 2006, 810). Sicer pa se bom v nalogi v večji meri sklicevala na DVR skladno s klasifikacijo OZN oziroma UNESCO (UNESCO 2007, 234). Za podrobno klasifikacijo držav glej prilogo A.

² *Hidden Momentum* oziroma 'skrita sila' rasti prebivalstva (glej Todaro in Smith 2006, 272–4) je koncept, ki pojasnjuje, zakaj trenutnemu padanju rodnosti navkljub prebivalstvo še vedno raste. Gre namreč za dva osnovna vzroka: prvič, visokega števila rojstev in reproduktivnih »navad« ni moč spremeniti čez noč, drugič pa gre razlog iskati v starostni strukturi prebivalstva, natančneje v visokem deležu otrok v celotni populaciji DVR. Slednje pomeni, da četudi rodnost trenutno pada, še vedno obstaja generacija otrok, ki bo, ko odraste, predstavljala večje število »potencialnih« staršev kot danes, še posebej ob upoštevanju splošnega dejstva, da se v DVR mladi poročajo hitreje, dekleta pa prvega otroka rodijo v povprečju veliko hitreje kot v razvitih državah. Zgolj na račun te skrite sile naj bi se prebivalstvo povečevalo še vse tja do leta 2100 oziroma 2150.

Rdeča nit celotne naloge se kaže v iskanju odgovora na naslednji, medsebojno povezani delovni vprašanji:

- »Kako izobraževanje žensk (pismenost, število let šolanja, ipd.) oziroma vključenost žensk v različne stopnje izobraževanja (primarno, sekundarno, itd.) v DVR vpliva na stopnjo rodnosti in s tem na gibanje rasti prebivalstva?«
- »Ali lahko rečemo, da je izobraževanje žensk v DVR ključ do uspeha pri reševanju problema naraščanja prebivalstva?«

Iz zastavljenih raziskovalnih vprašanj izhajajoča hipoteza diplomskega dela se glasi:

- »Izobraževanje žensk v DVR vpliva na zmanjšanje rasti prebivalstva in je zatorej ključnega pomena pri reševanju problema naraščanja prebivalstva.«

Diplomsko delo je sestavljeno iz šestih večjih delov oziroma poglavij. Uvodu sledi drugo poglavje, v katerem najprej prikažem zgodovino gibanja števila prebivalstva do danes, nato pa se lotim splošnega pregleda stanja prebivalstva in stopnje rodnosti po različnih regijah. V tem poglavju predstavim tudi ključne pojme, s katerimi se bomo srečevali v nalogi. V tretjem poglavju se nadalje ukvarjam z raziskovanjem različnih vzrokov za visoko stopnjo rodnosti v DVR, najprej na teoretični osnovi, nato pa tudi na podlagi mnenj različnih strokovnjakov, ki so se kdajkoli ukvarjali s problematiko rodnosti. V četrtem, osrednjem poglavju diplomskega dela, v ospredje postavim izobraževanje. Najprej predstavim njegov splošni (ekonomski in družbeni) pomen, nadalje skozi različne kazalce analiziram trenutno stanje ne/izobraženosti žensk v DVR, nato pa naredim primerjavo kazalcev izobraženosti žensk na eni strani in rodnosti na drugi, najprej med izbranimi državami znotraj posamezne manj razvite regije, sprti pa tudi primerjavo med regijami. Peto, predzadnje poglavje namenim kratkemu pregledu angažiranja razvitih držav na področju spodbujanja izobraževanja in načrtovanja družine, predvsem preko uradne razvojne pomoči, ki jo namenjajo za izobraževalni sektor v DVR, ter preko sofinanciranja programov načrtovanja družine v DVR. Diplomsko delo zaključim s strnitvijo ključnih ugotovitev analize, z ovrednotenjem zastavljene hipoteze in s končnim odgovorom na ključni delovni vprašanji naloge.

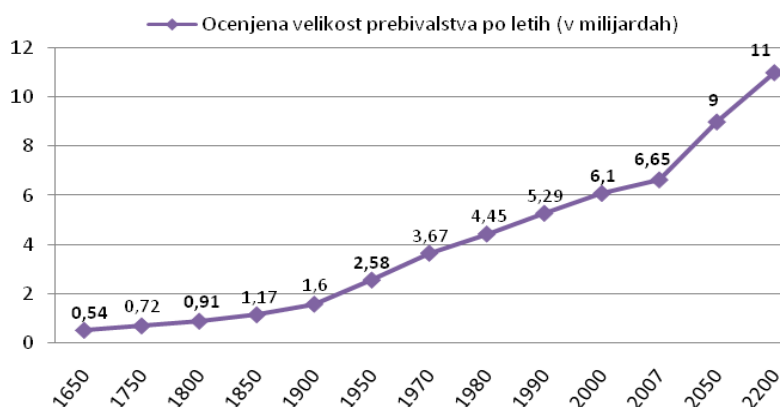
2 PROBLEM RASTI PREBIVALSTVA V DRŽAVAH V RAZVOJU

Ker je osnovni predpogoj globljega razumevanja vsakega problema poznavanje okoliščin njegovega nastanka, bom v tem poglavju najprej naredila kratek zgodovinski pregled gibanja velikosti prebivalstva, nato pa bom nekaj prostora namenila problematiki, ki jo trenutni obseg prebivalstva predstavlja DVR. S pregledom stanja rodnosti in posledic njene velikosti po regijah želim pokazati na pomembne razlike med razvitim in nerazvitim svetom na področju reproduktivnega obnašanja žensk. Ker je za razumevanje analize problema pomembna tudi seznanitev s ključnimi pojmi, bom bralcu skozi celotno poglavje skušala približati vsebino temeljnih pojmov, kot jih skozi analizo v tej nalogi razumem in uporabljam.

2.1 Število prebivalstva: pogled v preteklost in prihodnost

Pred 12.000 leti, ko so ljudje za pridelavo hrane prvič začeli obdelovati kmetijske površine, je bilo na svetu približno 5 milijonov ljudi. To število je 10.000 let kasneje, torej okrog leta 0, znašalo 250 milijonov, nekje do začetka industrijske revolucije pa je naraslo na 728 milijonov prebivalcev (Todaro in Smith 2006, 264). Za časa celotnega človeškega obstoja na Zemlji je torej prebivalstvo naraščalo za komaj nekaj več od 0 % (prav tam). Ta trend pa se je pred slabimi 300 leti močno spremenil (graf 2.1).

Graf 2.1: Gibanje števila prebivalstva od leta 1650 dalje

Opomba: Podatki za leto 2050 in 2200 so zgolj projekcije.

Vir: Todaro in Smith (2006, 264–5); Population Reference Bureau (2007, 7–10), lasten prikaz.

V štirih desetletjih, med letoma 1950 do 1990, se je število prebivalstva več kot podvojilo, v novo tisočletje pa smo vstopili s še dodatnimi 800 milijoni prebivalcev. Leta 1950 sta Zemljo poseljevali okrogli 2,5 milijardi ljudi, leta 2005 je ta številka narasla na 6,5 milijard, do leta 2050 pa projekcije OZN (Organizacija združenih narodov) napovedujejo že 9 milijard prebivalcev našega planeta (UN 2005, 5). Rast naj bi se stabilizirala leta 2200 z 11 milijardami ljudi (Todaro in Smith 2006, 262–4). Vprašanje, ki se poraja na tej točki, je, ali so tovrstne projekcije neizogibno dejstvo, ki nas čaka v prihodnosti, ali pa je mogoče realizacijo teh napovedi z učinkovitimi napori preprečiti ali vsaj omiliti. Namreč, kar 90 % celotnega napovedanega prebivalstva naj bi živelo v DVR (Todaro in Smith 2006, 262), s tem pa v veliki meri tudi v revščini. »Če je na svetu več ljudi, obstaja večja verjetnost, da bodo njihovi potomci rojeni v revščino, zato mora biti trud, da bi to preprečili, še toliko večji« (Marris 1999, 42).³

2.1.1 Stopnja rasti prebivalstva

»Rast prebivalstva opredelimo kot vsako količinsko spremembo njegovega števila«, kar posledično pomeni, »da pride pri povečanju števila prebivalstva v nekem časovnem obdobju do pozitivne, pri zmanjšanju števila prebivalstva pa do negativne rasti« (Malačič 2006, 171). Dejanski obseg rasti prebivalstva določata tako naravna rast prebivalstva (torej rodnost in smrtnost)⁴ kot tudi neto migracijski tok (Malačič 2006, 170), vendar pa slednji predstavlja zanemarljiv vpliv na spremembo v številu prebivalstva v DVR (Ingham 1995, 252; Grabowski in Shields 1996, 122).

Tabela 2.1: Povprečna letna rast prebivalstva, 2005-2010

Povprečna letna rast prebivalstva	
DVR	1,3 %
Podsaharska Afrika	2,2 %
Razvite države	0,4 %
Svet	1,1 %

Vir: UNESCO (2007, 250), lasten prikaz.

³ V originalu: »If there are more people in the world as a whole, there are more people in danger of being born into poverty, and the effort required to avert the danger has to be all the greater« (Marris 1999, 42).

⁴ Naravno rast prebivalstva, ki izraža letno odstotno spremembo števila prebivalstva dobimo: $p_n = (\text{število živorojenih otrok na 1000 prebivalcev} - \text{število umrlih na 1000 prebivalcev}) / 10$ (Cypher in Dietz 1997, 376).

Če je bilo 10.000 let pred našim štetjem ob takratni letni rasti prebivalstva še potrebnih 36.000 let, da bi se število prebivalstva podvojilo, je danes potrebnih le še 53 let (Todaro in Smith 2006, 264). Razloge za to gre med drugim iskati tudi v nižji stopnji smrtnosti⁵, ki je posledica moderne medicine, tehnološkega razvoja ter izboljšanih zdravstvenih in ekonomskih pogojev preživetja, medtem ko je bilo prebivalstvo skozi zgodovino nenehno podvrženo vplivom vojn, epidemij bolezni, lakoti ipd., zaradi česar je bila smrtnost prebivalstva izjemno visoka (Todaro in Smith 2006, 265). V DVR je stopnja umrljivosti v zadnjih 40-ih letih padla za polovico, stopnja natalitete⁶ pa je začela padati šele pred kratkim (prav tam). Dejstvo, da se rast prebivalstva znižuje, pa je izjemnega pomena; če je bila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja letna rast prebivalstva v DVR še 2 %, se je ta po letu 1990 znižala na 1,75 % in še vedno konstantno pada (Marris 1999, 40).

2.2 Povezava med rastjo prebivalstva in nerazvitostjo držav

Čeprav je rodnost, kot zapiše Malačič (2006, 77), »pozitivna sestavina naravnega obnavljanja prebivalstva« in nadalje »brez rojevanja naravna reprodukcija prebivalstva ni možna«, pa prav ta, v svojem bistvu pozitivna nota rodnosti, državam v razvoju trenutno predstavlja dokaj resen problem. Število prebivalcev na Zemlji se letno poveča za nekaj manj kot 80 milijonov, torej za slabih 40 prebivalstev Slovenije, 97 % tega porasta pa se zgodi prav v DVR (Todaro in Smith 2006, 263). Pri tem ni pomembna sama rast prebivalstva, pomembna je zmožnost gospodarstva, da to prebivalstvo preživi (Ingham 1995, 249), zato število samo po sebi ne bi bilo problematično, če ne bi posledično pomenilo tudi upada splošne blaginje človeštva (Todaro in Smith 2006, 263). Prebivalstvo danes tako hitro narašča, da niti najvitalnejša gospodarstva DVR niso sposobna reševati problema osnovne prehrane, kaj šele, da bi se razvijala in tako zmanjševala razlike v razvitosti v primerjavi z razvitim svetom (Malačič 2006, 256).

Na pomembnost gibanja števila prebivalstva za razvoj lahko opozorimo tudi z naslednjega zornega kota. Če pogledamo Milenijsko deklaracijo⁷ oziroma njen prvi razvojni cilj⁸, katerega

⁵ Smrtnost izražamo s kazalcem splošne stopnje smrtnosti, ki nam pove število umrlih na 1000 prebivalcev (‰) v določenem obdobju, navadno v enem letu.

⁶ O rodnosti oziroma nataliteti natančneje govorim v poglavju 2.3.

⁷ Milenijska deklaracija Združenih narodov - *United Nations Millennium Declaration*, sprejeta in razglašena z Resolucijo Generalne skupščine A/RES/55/2, 18. septembra 2000. Dostopno preko:

namen je »/i/zkoreniniti absolutno revščino in lakoto« oziroma natančneje »/d/o leta 2015 prepoloviti delež ljudi, ki živijo z manj kot 1\$ na dan«, se lahko vprašamo, kaj torej to pomeni ob trenutni rasti prebivalstva. Glede na nove ocene Svetovne banke (SB), ki je letos premaknila prag revščine z 1 \$ na 1,25 \$ na dan (Global Issues 2008), je leta 1990 (ki ga deklaracija vzame za izhodiščno točko) v skrajni revščini živelo 1,8 milijarde ljudi oziroma 34 % takratnega svetovnega prebivalstva (UN 2008). Če sledimo prvemu milenijskemu cilju in razpolovimo ta delež, pomeni, da je namen zmanjšati število ljudi, ki živijo v skrajni revščini, vsaj na 17 % celotnega prebivalstva oziroma 900 milijonov ljudi. Vendar pa moramo na tej točki v obzir vzeti tudi predvideno rast prebivalstva. Če projekcije držijo in bo leta 2015 število Zemljanov naraslo na 7,2 milijardi, pomeni, da četudi bi prvi milenijski cilj dosegli, bo leta 2015 v absolutni revščini še vedno živelo 1,2 milijarde ljudi, kar pa, gledano absolutno, nikakor ni razpolovitev števila iz leta 1990, temveč le zmanjšanje za slabo tretjino. Tudi uresničevanje milenijskih razvojnih ciljev je torej močno oteženo, zaradi sicer padajoče, a še vedno previsoke stopnje rasti prebivalstva.

Kot že rečeno, namen naloge oziroma tega poglavja ni razpravljanje o tem, ali je rast prebivalstva ključni vzrok problema nerazvitosti v DVR ali ne, si pa drznem zapisati, da je v vsem svojem obsegu nedvomno del tega problema. Osnovo za to trditev lahko v določeni meri najdemo tudi med klasičnimi teorijami ekonomskega razvoja. Med klasičnimi teorijami imamo namreč tudi teorije in vzorce strukturnih sprememb, ki se osredotočajo na mehanizme, s katerimi nerazvite države preoblikujejo svoje domače ekonomske strukture za prehod iz tradicionalnega kmetijstva v modernejšo industrijsko in storitveno ekonomijo (Todaro in Smith 2006, 108). Posebej pomembna za obravnavano temo je t. i. analiza vzorcev razvoja, ki pravi, da so večje investicije in varčevanje v gospodarstvu sicer nujni, a ne zadostni razlog za ekonomsko rast; poleg akumulacije kapitala je nujen tudi niz medsebojno povezanih sprememb v ekonomski strukturi države, kamor prištevamo spremembo proizvodnje, spremembe povpraševanja potrošnikov, spremembe v mednarodni trgovini, urbanizacijo ter nenazadnje tudi spremembe v rasti in porazdelitvi prebivalstva (Todaro in Smith 2006, 113). Tudi Hollis B. Chenery (Todaro in Smith 2006, 114) je s svojimi empiričnimi študijami prišel do nekaj ključnih značilnosti procesa razvoja, med katere poleg zgoraj omenjenih sodi tudi

<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf> (17. avgust 2008). V nadaljevanju Milenijska deklaracija.

⁸ Leta 2000 je 189 voditeljev držav sveta v okviru Milenijske deklaracije sprejelo osem milenijskih razvojnih ciljev – *Millennium Development Goals*, katerih uresničitve naj bi do leta 2015 oziroma 2020 pomembno vplivala na izboljšanje položaja in dostojnejše življenje milijonov ljudi po svetu. Podroben pregled vseh namenov, ciljev in indikatorjev je dostopen na <http://www.un.org/millenniumgoals/>.

»/z/manjševanje velikosti družin in splošne rasti prebivalstva /.../, saj starši na ta način kvantiteto otrok nadomeščajo s kvaliteto (izobraževanje) /.../«. Chenery se namreč v svoji študiji osredotoči na 10 ključnih procesov⁹ strukturnega prehoda držav iz revnih v bogate; med temi desetimi najdemo tako izobraževanje kot del procesa akumulacije kapitala kot tudi demografski prehod¹⁰ kot del demografskega procesa (Ingham 1995, 79–81). Model strukturnih sprememb se med drugim zaveda tudi, da so DVR vpete v medsebojno povezan mednarodni sistem, ki lahko pospešuje ali pa zavira njihov razvoj (Todaro in Smith 2006, 114), torej lahko tudi razviti svet pomaga pri reševanju tega problema. Kako to počnejo in kaj lahko v tej smeri še storijo, pa bomo bolj natančno analizirali v petem poglavju.

Populacijska rast ima pomemben vpliv na razvoj gospodarstev. Vpliva na splošno raven življenja ljudi, na oskrbo ljudi s prehrano, na zmožnost države, da zagotavlja ustrezne zdravstvene usluge in izobrazbo prebivalstva ter nenazadnje na razpoložljivost zaposlitvenih možnosti gospodarstva (Todaro in Smith 2006, 263). Hkrati bi prav lahko trdili tudi obratno povezanost, torej da ne/razvitost pomembno vpliva na rast prebivalstva.

2.3 Stanje prebivalstva po regijah

Velikost prebivalstva, njegova rast in struktura predstavljajo pomembno razliko med regijami, še posebej med DVR na eni strani in razvitimi državami na drugi strani.

2.3.1 Razlike v rodnosti

Rodnost oziroma fertilitet, kot jo artikulira J. Malačič (2006, 77), je »demografski pojav, ki ga dobimo tako, da povežemo število rojstev v nekem prebivalstvu s številom tega prebivalstva kot celote ali s posameznimi njegovimi deli.« Pojem nataliteta izraža razmerje

⁹ Chenery (Ingham 1995, 80–2) razvrsti 10 ključnih procesov, potrebnih za prehod iz nerazvitih v razvite države, v 3 temeljne nadskupine: proces akumulacije (investicije, državni dohodek in izobraževanje), procesi alokacije virov (domača potrošnja in struktura proizvodnje) ter demografski procesi (trgovinska struktura, alokacija dela, urbanizacija, demografski prehod in porazdelitev dohodka).

¹⁰ Demografski prehod je koncept, ki pojasnjuje faze razvoja prebivalstva, preden stopnja rodnosti doseže raven preprostega obnavljanja prebivalstva (Senjur 2002; Todaro in Smith 2006). Povedano preprosto, gre za »prehod od stabilnega ali počasi rastočega prebivalstva ob visokih stopnjah rodnosti in smrtnosti, k stabilnemu ali počasi rastočemu prebivalstvu ob nizkih stopnjah rodnosti in smrtnosti« (Senjur 2002, 263).

med živorojenimi in celotnim prebivalstvom (moški, ženske, otroci, ostareli), posledično pa splošna stopnja natalitete predstavlja število živorojenih otrok na 1000 prebivalcev¹¹ in je izražena v promilih (‰) (Malačič 2006, 78). Graf 2.2 prikazuje, kakšna je bila povprečna splošna stopnja natalitete po regijah med letoma 2000 in 2005.

Graf 2.2: Splošna stopnja natalitete po regijah, 2000-2005

Vir: Eurostat (2008c, 43), lasten prikaz.

Splošna stopnja natalitete v redkih DVR znaša manj kot 20, medtem ko preprosto ni razvite države, ki bi to preseгла (Todaro in Smith 2006, 66). Prav splošna stopnja natalitete je mogoče najbolj izraziti pokazatelj razlik med DVR ter razvitimi državami, saj v slednjih splošna stopnja natalitete znaša med 10 in 15 živorojenih otrok na 1000 prebivalcev, medtem ko v nekaterih najmanj razvitih državah na svetu ta številka seže tudi do 50 (prav tam).

Skupna stopnja rodnosti (*total fertility rate*) je kazalec, ki izraža povprečno število živorojenih otrok, ki naj bi jih rodila ženska v svojem življenju, ob predpostavki, da bo živel do konca svojega rodne obdobja (bo doživela 49. leto starosti) in rojevala otroke skladno s starostno specifičnimi stopnjami rodnosti (Eurostat 2008c, 46). V razvitih državah se 2,1 otroka na žensko smatrata kot stopnja enostavne reprodukcije prebivalstva, saj ženska na ta način nadomesti sebe in svojega partnerja (prav tam).¹²

¹¹ Splošna stopnja rodnosti (za razliko od splošne stopnje natalitete) predstavlja število živorojenih otrok na 1000 žensk v rodnem obdobju, to je v obdobju življenja ženske, ko je le-ta sposobna rojevati, in ga omejimo v čas med 15. in 49. letom starosti ženske (Malačič 2006, 78–9). Več o demografskih kazalcih je dostopno v Malačič, Janez. 2006. *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Šesta izdaja. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

¹² Meja enostavne reprodukcije je v razvitih državah višja od dveh otrok na eno žensko predvsem zaradi dejstva, da se na svet rodi več dečkov kot deklic, v DVR pa je na račun višje smrtnosti za enostavno obnavljanje prebivalstva potrebna še nekoliko višja vrednost (Malačič 2006, 80).

Iz grafa 2.3 je razvidno, da je skupna stopnja rodnosti daleč najvišja v afriški regiji, v Latinski Ameriki ter Aziji je skoraj enkrat nižja, v Evropi in Severni Ameriki pa ne dosega niti stopnje enostavnega obnavljanja prebivalstva.

Graf 2.3: Skupna stopnja rodnosti po regijah, 2000-2005

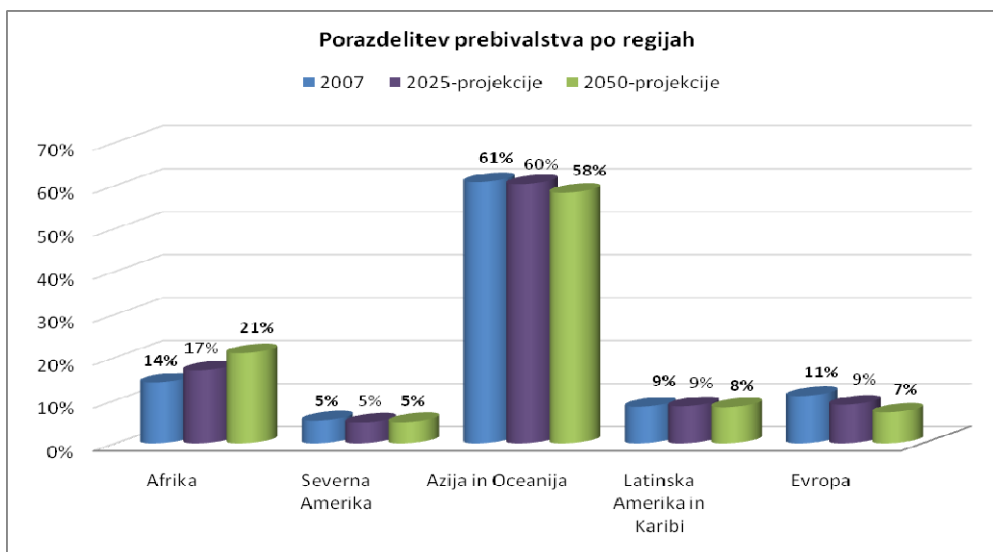
Vir: Eurostat (2008c, 45), lasten prikaz.

Vzrok tolikšnim razlikam med regijami gre lahko delno pripisati tudi (ne)načrtovanju rodnosti. Poenostavljeno lahko rečemo, da je za razvite države značilna t. i. načrtovana rodnost (ljudje se zavestno odločajo o tem, kdaj in koliko otrok bodo imeli ter kolikšen bo časovni presledek med njimi), medtem ko v DVR še vedno prevladuje t. i. nenačrtovana rodnost (Malačič 2006, 78). Rodnost v DVR naj bi se po projekcijah UNFPA (*United Nations Population Fund* - Sklad Organizacije združenih narodov za prebivalstvo) zmanjšala z 2,75 otrok na žensko v obdobju 2005-2010 na 2,05 otroka v obdobju 2045-2050; v skupini 50-ih najrevnejših držav na svetu pa naj bi bil ta padec v omenjenih obdobjih s 4,63 otrok na 2,5 otroka na žensko (UNFPA 2007a).

2.3.2 Porazdelitev svetovnega prebivalstva po regijah

Iz grafa 2.4 je lepo razvidno, kje na svetu živi večina prebivalstva. Velika večina prebivalstva, tj. 61 %, živi v Aziji in Oceaniji, kar 14 % jih živi v Afriki, 11 % v Evropi, 9 % v Latinski Ameriki in na Karibih in le 5 % Zemljanov poseljuje Severno Ameriko. Po projekcijah za leto 2050 se bodo ti deleži močno spremenili predvsem v Afriki, kjer se bo delež prebivalcev v regiji v odnosu na svet povečal kar za 7 odstotnih točk, v Evropi pa se bo po drugi strani zmanjšal za 4 odstotne točke. Evropa in Severna Amerika bosta s svojimi prebivalci predstavljali le še 12-odstotni delež vsega prebivalstva.

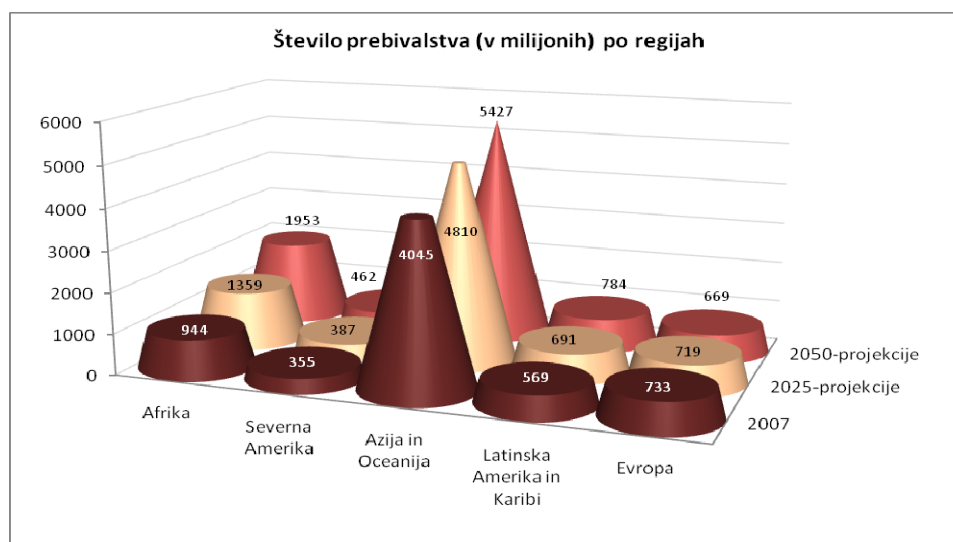
Graf 2.4: Porazdelitev prebivalstva po regijah

Vir: Population Reference Bureau (2007, 7–10), lasten prikaz.

Leta 2050 bo v Afriki, Aziji ter Oceaniji skupaj živelo 7,38 milijarde ljudi (glej Graf 2.5), to je več kot leta 2007 po celem svetu (6,65 milijard).

Graf 2.5: Absolutno število prebivalstva po regijah

Vir: Population Reference Bureau (2007, 7–10), lasten prikaz.

Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko bo skupaj poseljevalo 8,16 milijarde ljudi, kar bo po ocenah strokovnjakov znašalo skoraj 88% vsega prebivalstva na Zemlji. Kot se jasno vidi tudi na grafu, sledi največje povečanje števila prebivalstva (gledano v odstotkih) prav v najbolj nerazviti od vseh, Afriki, kjer naj bi absolutno število prebivalcev naraslo za več kot 100 %. Po drugi strani pa se bo prebivalstvo Evrope zmanjšalo za kar 9 %.

2.3.3 Breme vzdrževanja

Za DVR v primerjavi z razvitimi državami niso značilne le visoke stopnje natalitete, pač pa tudi veliko večje breme odvisnosti oziroma vzdrževanja, ki pade na rame delovno aktivnega prebivalstva (prebivalci med 15. in 64. letom starosti). Otroci do 15. leta starosti ponekod predstavljajo tudi 40 % celotnega prebivalstva, kar posledično pomeni, da mora delovno aktivno prebivalstvo v MRD vzdrževati enkrat več otrok kot v razvitih državah (glej Tabelo 2.2.). »Pojem ‘breme vzdrževanja’ označuje stanje, kjer vzdrževani ne prispevajo k delovni sili družbe, potrebujejo pa hrano, stanovanje, obleko /.../, izobrazbo in časovno zelo zahtevno nego« (Senjur 2002, 265). Breme vzdrževanja v MRD predstavlja 45 % celotnega prebivalstva, od tega kar 90 % otrok (Todaro in Smith 2006, 67).

Tabela 2.2: Delež otrok do 15. leta starosti v celotni populaciji, 2005

	Delež otrok do 15. leta
Evropa ¹³	15,9 %
Severna Amerika	20,5 %
Afrika	41,4 %
Latinska Amerika in Karibi	29,8 %
Azija	28,0 %

Vir: Eurostat (2008c, 83), lasten prikaz.

Vzdrževano prebivalstvo torej predstavlja izredno breme v že tako nerazvitih ekonomijah, še posebno pa bremeni gospodarstvo in delovanje vlad, ko morajo razporejati svoja sredstva na področju izobraževalnega sistema ter javnega zdravstva (Todaro in Smith 2006, 809–10).

DVR so torej že tako ali tako trenutno obsojene na znatno rast prebivalstva, neodvisno od tega, kaj se dogaja s stopnjo rodnosti; v primeru da bi rodnost padala še hitreje kot trenutno, pa bi se prebivalstvo stabiliziralo že prej (Marris 1999, 41; Todaro in Smith 2006, 274). Rast prebivalstva vsekakor ni problem, ki bi lahko danes ali v prihodnosti ostal neopažen. Vprašanje, na katerega bom torej skušala odgovoriti, je, kaj lahko danes storimo za pospešeno zniževanje rodnosti ter reševanje tega problema, in ali se mogoče njegova rešitev skriva prav v izobraževanju žensk. O tem pa več v naslednjih poglavjih.

¹³ Leta 2007 so mladi do 15. leta starosti v Sloveniji tvorili 13,9 % celotne populacije (SURS 2008, 4), v EU-27 pa 15,8 % vsega prebivalstva (Eurostat 2008a).

3 DEJAVNIKI VPLIVA NA RODNOST

Da bi dobila odgovor na vprašanje, kako doseči hitrejše znižanje rodnosti, moram najprej poiskati vzroke, ki vplivajo na visoko stopnjo rodnosti v DVR. Dejavnike, ki vplivajo na reproduktivno obnašanje žensk, bom skušala definirati predvsem preko teorij, ki obravnavajo rast prebivalstva in rodnost, hkrati pa bom upoštevala tudi druge argumente in mnenja, ki svoje vsebine ne gradijo nujno na teoriji.

3.1 Teoretski okvir

3.1.1 Malthusova teorija prebivalstva

Predstavniki klasične politične ekonomije Thomas Robert Malthus, angleški politični ekonomist in demograf, je že konec 18. stoletja objavil *Esej o prebivalstvu* (1798), katerega vsebina je njegova teorija o rasti prebivalstva. T. R. Malthus (Malačič 2006, 297) je bil mnenja, da prebivalstvo v družbi narašča po geometrijskem zaporedju (1, 2, 4, 8, 16 itd.), proizvodnja življenjskih potrebščin (predvsem zaloga hrane) pa po aritmetičnem zaporedju (1, 2, 3, 4, 5 itd.). Slednje izhaja iz dejstva, da je rodovitna zemlja v nekem gospodarstvu omejena in je torej fiksni proizvodni dejavnik, zato je po določeni točki potrebno uporabljati vedno manj rodovito zemljo, kar pa posledično pomeni delovanje zakona padajočega donosa zemlje (Lah 2002, 37). Malthus je uspel pojasniti, zakaj rast prebivalstva, če torej drži, da narašča po geometrijskem zaporedju, ni že v preteklosti presegla vseh meja; zasluga za to gre delovanju preventivnih in pozitivnih ovir (*»negative and positive checks«*) (Malačič 2006, 297). Med prve šteje tiste, ki ovirajo poroke in porode (zmanjšujejo nataliteto), slednje pa povečujejo smrtnost, kot na primer lakota, epidemije bolezni, vojne, težka dela itd. (prav tam). S tem, ko populacijsko načelo v družbi deluje neovirano (preventivne ovire torej ne delujejo), prebivalstvo narašča po geometrijskem zaporedju in tako postaja odvečno (Lah 2002, 37; Todaro in Smith 2006, 278–9). Slednje zažene delovanje pozitivnih oziroma represivnih ovir, ki posledično vodijo v pomanjkanje hrane (zaloga hrane ne zadostuje za vse) in absolutno revščino, to pa bo končno rezultiralo v stabilizaciji števila prebivalstva in hkrati uravnotežilo zmoglosti proizvodnje hrane z rastjo prebivalstva (prav tam). Poenostavljeno rečeno, naraščanje življenjskih sredstev sicer omogoča naraščanje prebivalstva, vendar pa

zmanjševanje sredstev po drugi strani postavlja meje naraščanju prebivalstva (Malačič 2006, 264–5). Malthus je sicer verjel, da gre pri njegovi teoriji za splošni naravni zakon, saj je za prenaseljenost in revščino kriva človekova narava oziroma človekov nagon za razmnoževanje, vendar pa je z dodatkom tretje, moralne ovire (zavestno omejevanje porok in vzdržnost) na nek način že zanikal »naravnost« svojega načela, hkrati pa posredno in nehote postal oče moderne kontracepcije (Malačič 2006, 297; Todaro in Smith 2006, 278).

Tehnološke spremembe in razvoj velikih kmetijskih površin so v Latinski Ameriki ter Avstraliji in Aziji sicer omogočili hitro rastočemu prebivalstvu povečanje blaginje, vendar pa sta Malthusova teorija in njegoa predpostavka omejenosti zemlje ter pritiska, ki ga ustvarja hitra rast prebivalstva, danes še aktualni v agrarnih DVR in ju lahko delno potrdimo s hitro urbanizacijo prebivalstva v DVR (Ingham 1995, 249–50); prav leta 2008 se je namreč zgodila pomembna prelomnica, ko več ljudi na svetu živi v mestih kot na podeželju (UNFPA 2007b, 1). Če torej strnemo eno od temeljnih Malthusovih prepričanj, velja, da morajo gospodarstva, da bi se izognila revščini, obvladati populacijski zakon; ker je v razvitem svetu populacijski zakon že obvladan z delovanjem preventivnih ovir, bo le-ta deloval intenzivneje v nerazvitih državah, kjer delujejo predvsem pozitivne oziroma represivne ovire (Lah 2002, 37–8).

Malthus je torej v odnosu do revščine in zalog hrane že relativno zgodaj obravnaval danes izjemno pomemben družbenoekonomski problem naraščanja prebivalstva v DVR. Malthusu njegovi kritiki sicer očitajo več stvari¹⁴, za nas in obravnavo problema v tej nalogi pa je ključna kritika njegovega makroekonomskega modela ta, da *per capita* dohodek v gospodarstvu ni tista ključna spremenljivka, ki bi odločilno vplivala na stopnjo rasti prebivalstva - raziskave kažejo, da ni jasne povezave med stopnjami rasti prebivalstva in ravnmi *per capita* dohodka - pač pa gre za problem mikroekonomske narave, kjer je posameznikova (in ne celotna družbena) raven življenja tista, ki bo imela odločilen vpliv na odločanje o velikosti družine (Todaro in Smith 2006, 282). Več o tem pa v naslednji točki.

3.1.2 Mikroekonomska teorija rodnosti

Da bi, tako s teoretičnega kot empiričnega vidika, lažje pojasnili upadanje natalitete (zadnja faza demografskega prehoda), so ekonomisti podrobneje proučevali mikroekonomske razloge

¹⁴ Npr. zanemarjanje vloge tehnološkega napredka v kmetijstvu.

in vplive na gibanje natalitete (Todaro in Smith 2006, 282). Mikroekonomska teorija rodnosti črpa svoje ugotovitve iz neoklasične teorije obnašanja potrošnika in gospodinjstev, ki zagovarja, da je maksimiranje zadovoljstva potrošnika, ki ga le-ta skuša doseči s trošenjem nabora dobrin, ki mu predstavljajo koristno vrednost, in do katerega goji določene preference oziroma izraža potrebo po njih, podvržena višini lastnih sredstev in relativni ceni tega blaga (Todaro in Smith 2006, 283). Če torej to logiko uporabimo na primeru analize rodnosti, otroci predstavljajo posebno vrsto potrošnega blaga, rodnost pa je ekonomska posledica potrošnikovega povpraševanja po otrocih glede na ceno otroka in cene drugega blaga, saj veljata dohodkovni in substitucijski učinek (prav tam). To pomeni, da ob preostalih fiksnih dejavnikih želeno število otrok variira premosorazmerno z dohodkom gospodinjstva oziroma družine, obratnosorazmerno s »ceno« oziroma stroškom, ki ga otrok predstavlja, premosorazmerno s cenami drugih dobrin ter obratnosorazmerno z jakostjo želje po drugih dobrinah glede na željo po otrocih (prav tam). Matematično to razmerje izrazimo kot sledi:

$$C_d = f(Y, P_c, P_x, t_x), x = 1, \dots, n$$

Če natančneje pogledamo formulo, C_d predstavlja povpraševanje po »preživelih«¹⁵ otrocih in je funkcija:

- danega dohodka v gospodinjstvu (Y),
- neto cene otrok oziroma razlike med pričakovanimi stroški (predvsem oportunitetni stroški materinega časa) in koristmi (potencialni dohodek otroka ali skrb otrok za starše v starosti) od otroka (P_c),
- cen drugega blaga (P_x) ter
- želje po drugih dobrinah v primerjavi z otroci (t_x) (prav tam).

Skladno z napisanim torej pričakujemo, da večji dohodek in višje cene drugih dobrin povzročajo večje povpraševanje po otrocih, medtem ko višja neto cena otroka in večja jakost želje po drugih dobrinah v primerjavi z željo po otrocih zmanjšujeta povpraševanje po otrocih (prav tam). Zgodnje ekonomske teorije so torej predvidevale (ob predpostavki *ceteris paribus*¹⁶) pozitivno povezanost med dohodkom in rodnostjo ter negativno med dohodkom in smrtnostjo; empirični podatki pa so pokazali, da temu ni tako (Grabowski in Shields 1996, 136). Vendarle pa tudi že Todaro in Smith (2006, 285) obenem opozarjata, da povečevanje

¹⁵ Izredno pomemben poudarek zaradi visoke smrtnosti otrok v DVR.

¹⁶ Klavzula *ceteris paribus* (lat.) pomeni »ob nespremenjenih drugih dejavnikih«.

dohodka lahko povzroča tudi situacijo, v kateri starši zapravijo več za enega otroka in imajo raje manjše število otrok in te toliko bolj zdrave ter izobražene, na kratko 'kvalitetnejše'. Z rastjo *per capita* dohodka namreč naraščajo stroški vzdrževanja otrok (Malačič 2006, 110), realno pa lahko raste tako količina kot kakovost otrok.

Če poenostavimo razlago mikroekonomske teorije rodnosti, gre pri odločanju o velikosti družine oziroma številu otrok za racionalno obnašanje mater oziroma parov, ki zelo dobro pretehtajo svoje zmožnosti, tako svoje dohodke kot tudi ceno otroka. Z intenziteto oziroma kvaliteto vizije, želja in ciljev, ki jih starši običajno oblikujejo za svoje otroke, namreč narašča tudi njihova cena (npr. boljša in kvalitetnejša izobrazba, visoka kakovost življenja, obšolska udejstvovanja in interesne dejavnosti itd.).

Mogoče je ta teorija res bolj ustrezna za razvite države, vendar ne moremo mimo pomembne povezave, ki velja tudi za DVR. Četudi mogoče v DVR na odločanje o velikosti družine ne vplivajo dosti cene drugih dobrin, pa imajo dohodki gospodinjstva ter nizka neto cena otrok v DVR nedvomno pomemben vpliv na odločanje o številu otrok. V očeh mater oziroma staršev v DVR prinašajo otroci veliko več koristi kot bremen, saj več otrok pomeni več delovnih rok, več dohodka, s tem pa tudi večjo socialno varnost staršev v starosti. Otroci staršem v DVR torej predstavljajo investicijsko dobrino (Todaro in Smith 2006, 285). Prav tu pa se DVR razlikujejo od »osnovne« teorije, saj v DVR želeno število otrok torej bolj variira obratnosorazmerno z dohodkom gospodinjstva in ne premosorazmerno, kot to delno velja v razvitih državah. Tudi Cypher in Dietz (1997, 375) ugotavljata, da sta dohodek *per capita* in rast prebivalstva v obratnem razmerju, torej če dohodek *per capita* narašča, rast prebivalstva praviloma pada. Najrevnejše države na svetu imajo običajno (ne vedno) najvišje skupne stopnje rodnosti (5 do 8 otrok na žensko) (Ingham 1995, 252).

Pomemben element visoke rodnosti v družbah DVR predstavlja tudi še vedno (pre)visoka stopnja smrtnosti otrok, zato se pari zatekajo k večjemu številu otrok preprosto tudi iz strahu pred njihovo izgubo. Prav v razmerah visoke smrtnosti so glavno zagotovilo reprodukcije tradicionalne vrednote ter zatekanje k veliki družini (Malačič 2006, 108). »Višja kot je stopnja smrtnosti otrok, višja je stopnja natalitete« (Marris 1999, 38) in obratno »manjša umrljivost prispeva k zmanjševanju rodnosti« (Ingham 1995, 253).

Na splošno pa je odločanje parov o številu otrok v DVR psihološke in predvsem kulturne narave (Todaro in Smith 2006, 285). Za dva ali tri otroke se odločijo starši v DVR neodvisno od cen blaga (prav tam). Ta teorija torej pride za DVR v poštev predvsem v primeru dodatnih otrok, tj. nad dva ali tri, ko le-ti začnejo predstavljati investicijsko dobrino (prav tam). Ko se odločajo ali bodo imeli dodatne otroke, starši pretehtajo na eni strani stroške, ki jih bodo prinesli otroci, ter na drugi strani koristi, ki jih bodo imeli od otrok. Kot sem prehodno že omenila, strošek predstavlja:

- oportunitetni strošek materinega časa, ki bi ga sicer lahko porabila za delo, namesto da doma skrbi za otroke; če je delo za žensko zelo slabo plačano ali pa plačila sploh ni, potem je logična posledica, da tudi oportunitetnega stroška ni; če je delo dobro plačano, pa je ta strošek toliko večji;
- dejanski strošek izobraževanja otrok.

Če izpeljemo zaključek iz mikroekonomske teorije rodnosti, potem zelo poenostavljeno sledi, da je eden od učinkovitih načinov doseganja zmanjšane želje po večjem številu otrok v DVR povečati »ceno« otroka z ustvarjanjem izobraževalnih in zaposlitvenih priložnosti za mlade ženske.

3.1.3 Teorija osebnega razvoja

H. Spencer (Malačič 2006, 300) je v 19. stoletju oblikoval teorijo biološkega razvoja, s katero trdi da »/č/im več napora posveti posameznik svojemu osebnemu razvoju, tem slabši je njegov interes za reprodukcijo. Reprodukтивna kapaciteta ljudi se naravno zmanjšuje s procesom individuacije, kar povzroča zniževanje rodnosti in rasti prebivalstva.« Povedano obratno, visoka stopnja rodnosti precej otežuje možnosti individualnega razvoja, predvsem v smislu pismenosti, izobrazbe in zdravja (Ingham 1995, 254).

Seveda lahko brez dvoma rečemo, da je v DVR med primarnimi skrbmi večine žensk golo preživetje, najprej sebe, nato svojih otrok. Težko govorimo o kakršnemkoli osebnem razvoju, ko pa vemo, da je najprej nujna zadovoljitev osnovnih potreb, kot so hrana, voda, zdravje, bivališče in varnost; marsikatera od teh potreb v najmanj razvitih državah na svetu še danes ni zadovoljena. Šele potem, ko imamo zadovoljene osnovne potrebe, stremimo k splošnemu zvišanju ravni življenja posameznika, kamor uvrščamo izobrazbo, kulturne vrednote, človeške

vrednote. In šele takrat, ko je zadoščeno temu, govorimo o povečanju svobode, možnosti ekonomske in družbene izbire ter emancipaciji. Svoboda izbire, tudi izbira oziroma svobodna odločitev o velikosti družine, je torej zadnja točka v procesu razvoja. Spencerjeva teorija zelo lepo razlaga trenutne trende gibanja natalitete v EU, ZDA ter nenazadnje tudi v Sloveniji, zato bi lahko brez dvoma rekli, da drži. V razvitih državah je namreč osebni razvoj dosegel že zelo visoko stopnjo (posledično tudi nižjo stopnjo rodnosti), medtem ko so v najmanj razvitih državah na svetu okoliščine take, da se ljudje iz dneva v dan borijo za svoj obstanek, ne da bi kaj dosti vedeli o »osebni rasti« oz. individuaciji.

3.2 Druga razmišljanja

Čeprav smo skozi teoretski okvir naloge že lahko spoznali, da sta družinski dohodek in splošna raven izobrazbe žensk pomembna (če ne najpomembnejša) dejavnika vpliva na reproduktivno obnašanje žensk v DVR, pa smo po drugi strani spoznali tudi, da nista edina. Kot sem že omenila, imajo v DVR pomembno vlogo pri odločanju o velikosti družine tudi drugi dejavniki, ki jim različni avtorji sicer pripisujejo različno pomembnost.

Dejavnike rodnosti lahko zelo splošno razdelimo na mikro dejavnike, ki delujejo na ravni posameznika, družine ter gospodinjstva in vplivajo na stroške in koristi družine z otroki (sem štejemo dohodek gospodinjstva, odnos do splava in kontracepcije, raven smrtnosti dojenčkov/otrok, izobraževanje žensk, itd.), ter na makro dejavnike, ki delujejo na širši družbeni ravni in se kažejo v spremembi ideoloških in drugih osnov družbe (npr. vrednotenje rojevanja v družbi, položaj ženske/moškega v družini in družbi, pravno varstvo pravic (žensk), itd.) (Malačič 2006, 278–9). O dohodkih gospodinjstva, izobraževanju žensk in osebni razvoju kot dejavnikih rodnosti smo veliko povedali že v prejšnjem poglavju, izobraževanju žensk pa bomo posvetili še celotno naslednje poglavje, zato se na tej točki osredotočam predvsem na druge pomembne dejavnike vpliva na reproduktivno obnašanje žensk. Nekaj si jih pogledajmo.

Zaposlitvene možnosti žensk

Večje vključevanje žensk na trg dela vpliva na zniževanje rodnosti. Plačana zaposlitev v formalnem sektorju pomeni višje dohodke in višji standard življenja (Martín Castro in Juárez 1994, 14), kar zvišuje stroške otrok (oportunitetni strošek materinega časa), hkrati pa

povečuje neodvisnost od partnerja pri sprejemanju svobodnih odločitev o želeni velikosti svoje družine (Martín Castro in Juárez 1994, 14–5; Drèze in Murthi 1999, 4–6). Posredno se torej krepi tudi uporaba pravic žensk o svobodnem odločanju o rojstvu otrok.

Raven smrtnosti dojenčkov in otrok

Zmanjševanje smrtnosti dojenčkov in otrok posledično vpliva tudi na nižjo rodnost (Drèze in Murthi 1999, 2–5). Z nižanjem smrtnosti otrok se namreč izgublja motivacija za veliko število otrok, saj pari ne živijo več v strahu pred izgubo otroka, torej pred izgubo potencialne socialne varnosti, ampak vedo, da je možnost preživetja otrok zelo visoka.

Uporaba kontracepcijskih sredstev

Splošno znano je, da uporaba kontracepcijskih sredstev zmanjšuje rodnost. Krepi je torej potrebno družbeno zavest o viru moderne kontracepcije in o dostopu do kontracepcijskih sredstev ter spoloma zagotoviti ustrezno informiranost (Martín Castro in Juárez 1994, 11–3; Drèze in Murthi 1999, 2).

Kulturni in verski dejavniki

DVR so imele v primerjavi z razvitimi državami veliko manj časa za prilagoditev sistema kulturnih in verskih vrednot (predvsem položaja ženske v družbi in njene reproduktivne funkcije) novemu toku dogajanj (Cypher in Dietz 1997, 398). »Nobeni ukrepi glede nadzora rodnosti ne bodo uspešni, če ne bo naporov, vloženih v zvišanje socialnega in ekonomskega statusa žensk in posledično ustvarjanja ugodnih okoliščin za kasnejše poročanje in nižjo rodnost« (Todaro in Smith 2006, 298). Položaj žene in moža v družinski skupnosti in na splošno v družbi ter njune pravice in obveznosti so pomemben element rodnosti. Tudi Senjur (2002, 262) ugotavlja, da je nataliteta močno povezana z vlogo in položajem ženske v družbi.

V DVR še vedno vlada močna tradicionalna reproduktivna zavest, ki je ponavadi povezana tudi z vero (Malačič 2006, 290). Slednja je največkrat usmerjena pronatalitetno, kar pa seveda ni združljivo z avtonomijo in svobodo posameznika, da bi odločal o tako pomembnih zadevah, kot je rojevanje otrok, kaj šele o življenju in smrti (prav tam). Socialne vrednote nekaterih družb so tako globoko ukoreninjene, da jih je nemogoče spremeniti čez noč, zato je v primeru, da socialni dejavniki zahtevajo 4 ali več otrok, zelo malo verjetno, da se bo zgodil hiter padec v rasti prebivalstva, saj so za to potrebne dolgoročne družbene in ekonomske spremembe (Ingham 1995, 251–2). Tradicionalne norme (vrednote o veliki družini) in

pripadnost določeni veri so pomemben dejavnik vpliva na rodnost. Za pripadnike katoliške vere in islamskih skupnostih je značilna tradicionalno višja rodnost (Drèze in Murthi 1999, 8). Prav tako pa je pomemben element vpliva na gibanje rodnosti želja po otrocih moškega spola v določenih družbah. Če starši vrednotijo punčke in fantke bolj ali manj enako, torej jim zadostujeta na primer dva preživela otroka, ne glede na njun spol, potem je pritisk na večanje družine manjši (Drèze in Murthi 1999, 8). Nizka raven »preference sinov« torej vpliva na nižanje rodnosti (Drèze in Murthi 1999, 3).

Psihološki in biološki dejavniki

Otroke si lahko želimo kot cilje same po sebi; smo namreč genetsko programirani, da si jih želimo in jih cenimo, kar sega vse od tega, da jih imamo, ker so prikupni in igrivi, do tega, da jih imamo, ker sledimo tradiciji in veri (Dasgupta 1995, 18).

3.2.1 Programi načrtovanja družin

S t. i. programi načrtovanja družine lahko prek omenjenih dejavnikov znatno vplivamo na gibanje rodnosti v neki državi. Program načrtovanja družine ima širok družbeni cilj, saj je usmerjen v širjenje informacij in storitev, s katerimi posameznikom pomaga doseči želeno velikost družine (Ingham 1995, 259). Program načrtovanja družine lahko predstavlja del populacijske politike države ali pa je oblikovan samostojno (Ingham 1995, 260–1). Povod za program lahko predstavljajo tako zdravstveni razlogi kot želena večja svoboda izbire žensk (prav tam), njihova osnovna ideja pa je podpiranje in spodbujanje želje po manj otrocih, s prikazom stroškov in koristi od otrok (Senjur 2002, 266–7)¹⁷. Izobraževanje in zaposlovanje žensk je pomemben del uradnih politik kontrole prebivalstva prav zaradi dejstva, da z izobraževanjem žensk narašča oportunitetni strošek materinega časa (prav tam). Programi načrtovanja družine pogosto vključujejo naslednje aktivnosti (Senjur 2002, 267–8; Malačič 2006, 279):

- izobraževanje in informiranje žensk,
- povečevanje razmika med otroki in odpravljanje rodnosti pred 18. in po 35. letu starosti,
- zvišanje zakonsko dovoljene spodnje meje starosti za sklenitev zakonske zveze,

¹⁷ Koristi so predvsem psihološke narave (nizka raven življenja v družbi, zato ni drugih virov užitka) ter ekonomske narave (otroci imajo vlogo sistema socialne varnosti, hkrati pa so vir cenene delovne sile) (Senjur 2002, 266–7), o stroških pa smo že govorili v poglavju 3.1.2.

- spreminjanje pravnega sistema družbe v smeri enakopravnejšega položaja žensk,
- legalizacija in toleranten odnos do splava,
- spodbujanje uporabe kontracepcijskih sredstev,
- propagiranje sterilizacije,
- zniževanje smrtnosti dojenčkov,
- finančne spodbude za manjše družine (npr. neposredne denarne spodbude, razne olajšave) in kazni za velike,
- propagiranje ciljev načrtovanja družine s sredstvi množičnega načina obveščanja,
- spreminjanje tradicionalnega sistema vrednot o rojevanju in položaju ženske in moškega v družini.

Ob vsem, kar je bilo napisanega v tem poglavju, nam lahko hitro postane jasno, da gledano širše obstaja pomemben razlog visoke rodnosti v DVR: revščina. Naj bo to revščina v gospodinjstvu z nizkimi dohodki, ki se zaradi slabe socialne varnosti zateka k večjemu številu potomcev, naj bo to visoka stopnja smrtnosti v državah z izjemno slabim zdravstvenim sistemom, naj bodo to slabe zaposlitvene možnosti žensk, ki znižujejo oportunitetni strošek materinega časa in se le-ta raje zateka k večanju svoje družine, naj bo to vsesplošna revščina na področju izobrazbe oziroma slaba možnost vključitve žensk v izobraževalni proces, naj bo to revščina na področju osebne rasti ali pa konec koncev tudi vztrajanje v tradicionalnih prepričanjih; vse to je revščina, ki trenutno pesti slabo polovico svetovnega prebivalstva¹⁸ in ima pomemben vpliv na razvoj dogodkov znotraj problema naraščanja prebivalstva. Po drugi strani pa večja rast prebivalstva pomeni večje breme odvisnosti otrok od aktivnega prebivalstva, to pomeni veliko obremenjenost državnega proračuna, slab dostop do izobrazbe, slabo kvaliteto človeškega kapitala in posledično zopet revščino.

Na tej točki torej že lahko delno potrdimo, da sta izobraževanje žensk in njihove zaposlitvene možnosti na eni strani ter rast prebivalstva na drugi strani na nek način povezana. Preden pa to lahko z gotovostjo trdimo, moramo pogledati, kaj na to pravijo ustrezni kazalci. V nadaljevanju se bomo zato osredotočili predvsem na vidik izobraževanja in zaposlitvenih možnosti žensk kot del rešitve problema naraščanja prebivalstva.

¹⁸ V letu 2005 je po podatkih SB kar 48 % vsega prebivalstva živelo pod mejo 2,5 \$ na dan; v skrajni revščini, ki po novem predstavlja mejo 1,25 \$, pa je še vedno živela kar petina vsega prebivalstva (Global Issues 2008).

4 IZOBRAŽEVANJE ŽENSK KOT DEL REŠITVE PROBLEMA

Čeprav v prejšnjem poglavju na nek način že lahko ovrednotimo našo hipotezo, pa moramo za dokončno oceno opraviti dejansko primerjavo kazalcev rodnosti na eni strani in kazalcev izobraževanja na drugi strani. Tega se lotevamo v tem poglavju. Na začetku poglavja predstavljam, kakšno težo v gospodarskem razvoju družbe na splošno nosi človeški kapital ter kakšen vpliv na socialni in ekonomski položaj žensk v družbi in družini ima njihovo izobraževanje. Sledita splošen pregled trenutnega stanja izobraževanja žensk v DVR in ključni del naloge - vpliv le-tega na reproduktivno obnašanje žensk.

4.1 Razvojni pomen človeškega kapitala

Če upoštevamo dejstvo, da »količino proizvodnega dejavnika 'delo' v nekem gospodarstvu določa delež delovno aktivnega prebivalstva« (Lah 2002, 14), potem implicitno lahko rečemo, da obseg števila prebivalstva pomembno vpliva na količino dela kot proizvodnega dejavnika. Količina pa nima vedno pozitivnega predznaka; večji obseg prebivalstva je lahko z vidika ekonomije, obsega ter velikosti trga zelo ugoden za gospodarski razvoj, po drugi strani pa je lahko zelo neugoden, če je razpoložljivost naravnih virov in kapitala, s tem pa zaposlitvenih možnosti, glede na velikost prebivalstva, prenizka (Senjur 2002, 259). Človeški viri so sicer najpomembnejši dejavnik gospodarskega razvoja, vendar pa je prav tako pomembna njihova kakovost, torej strokovna usposobljenost (prav tam), ki pa se z velikimi spremembami količine navadno močno spreminja (Malačič 2006, 171).

Delo je v ekonomski znanosti dolgo časa veljalo le za enega od treh proizvodnih dejavnikov¹⁹, v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja pa so ekonomisti začeli proučevati delo kot vrsto kapitala oz. kot človeški kapital, katerega kvaliteto, s tem pa tudi vrednost, je mogoče povečevati, predvsem prek izobraževanja in usposabljanja ter izboljšanja prehrabnih, zdravstvenih in higienskih razmer (Cypher in Dietz 1997, 384). Pojem kapitala že sam po sebi vsebuje zmožnost zaslužka, zato je povečevanje človeškega kapitala v bistvu naložba (Senjur 2002, 290). Četudi lahko rečemo, da je prav izobraževanje ena od najproduktivnejših naložb

¹⁹ Temeljni proizvodni dejavniki družbe so zemlja, delo in kapital (Lah 2002, 13–4). V uporabi je tudi izraz produkcijski faktorji.

(Bevc 1991, 15), pa izobraževanje kot investicija²⁰ ne obstaja samostojno, ampak je utelešeno v ljudeh oziroma delovni sili (Senjur 2002, 290). Če torej sprejmemo, da je prebivalstvo vir dela oziroma človeškega kapitala, potem je razmerje med resursi in prebivalstvom dejansko razmerje med dvema proizvodnima dejavnikoma, ki pa je problematično predvsem v DVR, saj se soočajo tako s pomanjkanjem fizičnega kapitala kot z neizobraženostjo in neusposobljenostjo delovne sile, torej človeškega kapitala, poleg tega pa tudi v primeru izobraženosti in usposobljenosti dostikrat ni delovnih mest, kaj šele delovnih mest ustreznih izobrazbi delovne sile (Malačič 2006, 266–7).

Akumulacija človeškega kapitala sicer ni edini, je pa nujen dejavnik ekonomskega in človekovega razvoja, saj se na ta način gospodarstvo lažje prilagodi tehnološkim spremembam, prevzema znanje razvitih držav in povečuje lastno produktivnost (Cypher in Dietz 1997, 385). Stern (2002, 93) meni, da je izobrazba tudi ključen dejavnik t. i. investicijske klime²¹; podjetja, domača ali tuja, bodo veliko raje vlagala v podjetje, če vedo, da bo njihova investicija preko usposobljene delovne sile produktivna. Izobraževanje je razvojni dejavnik z izjemno težo; Stiglitz (2003, 82) verjame, da je boljši dostop revnih do izobraževanja ena od tistih 'win-win' politik, ki hkrati delujejo dvojno - spodbujajo gospodarsko rast in zmanjšujejo revščino. Tudi M. Senjur (2002, 286) v svojem delu *Razvojna ekonomika* izpostavlja pomen izobraževanja; zatrjuje, »da mora biti izboljšanje kvalitete ljudi kot proizvodnega faktorja osrednji cilj razvojne politike«. Zadostno izobražena delovna sila je nujna za trajnostno rast ter za doseganje polnega človeškega razvoja (Cypher in Dietz 1997, 374). Tudi Chenery (Ingham 1995, 82) je skozi omenjeno teorijo vzorcev razvoja zagovarjal, da razvoj nenazadnje pomeni rast formiranja človeškega kapitala, kar dokazuje primerjalno večja proračunska poraba za izobraževanje in višja stopnja vključenosti prebivalcev v izobraževalni sistem v bogatejših državah v primerjavi z revnejšimi državami.

Tako kakovost kot količina delovne sile v DVR sta problematični komponenti, lahko bi celo rekli, da vplivata ena na drugo; DVR, kjer je stopnja rasti prebivalstva visoka, bi morale primerjalno že tako ali tako vlagati v izobraževanje in v zagotavljanje zdravstvenih uslug veliko več sredstev, lahko pa si le predstavljamo, kakšen izdatek potemtakem predstavlja še

²⁰ Naložbo in investicijo uporabljamo kot sinonima.

²¹ Z izrazom investicijska klima opredeljuje trenutne in pričakovane politike ter institucionalno in vedenjsko okolje, ki vplivajo na rezultat in tveganje investicije (Stern 2002, 144).

dodatno bogatenje in povečevanje tega številčno naraščajočega človeškega kapitala (Cypher in Dietz 1997, 392).

4.2 Družbeni pomen izobraževanja žensk

Čeprav je ekonomski pomen izobraževanja izredno pomemben, pa se v tej nalogi osredotočam predvsem na družbeni pomen le-tega za reševanje našega problema.

Ženske tvorijo večino revnih prebivalcev sveta in skupaj z otroki prav one trpijo največje pomanjkanje; v najrevnejših področjih DVR večinoma same vodijo gospodinjstvo, imajo izjemno slabe možnosti zaslužka in zaposlitve, otežen dostop do izobraževanja in socialne varnosti, slab dostop do pitne vode, sanitarij in zdravstvenih storitev itd., kar posledično pomeni visoko stopnjo zbolevanja ter dejstvo, da morajo otroci, namesto da bi se izobraževali, ponuditi svoje sposobnosti na trgu dela (Todaro in Smith 2006, 227–8). Ženske torej predstavljajo ekonomsko najranljivejšo skupino v DVR, kar zgolj potrjuje pomembnost vključevanja žensk v razvojne programe, izobraževalne in vzgojne, hkrati pa je potrebno povečati zaposlenost žensk v formalnem sektorju. Ker sta znanje in bodoči finančni status otrok veliko pogosteje preslikava statusa mame kot očeta, je še toliko pomembneje, da se izboljša splošna blaginja žensk, saj se bodo potem koristi vlaganja v človeški kapital bolj zagotovo prenesle na bodoče generacije (Todaro in Smith 2006, 231).

Na mikrodružbeni ravni ženske veljajo za voditeljice demografske tranzicije oziroma za tiste, ki utirajo pot spremembam v reproduktivnem obnašanju (Martín Castro in Juárez 1994, 2; Drèze in Murthi 1999, 24). Martín Castro in Juárez (1994) izpostavljata tri načine, na katere izobraževanje žensk posledično vpliva na njihovo reproduktivno obnašanje:

a) Izobraževanje kot vir znanja

Prenos znanja je najjasnejši cilj šolskega sistema; šolanje ljudi opismenjuje in jim v procesiranje podaja širok nabor informacij, kar jim daje boljšo sposobnost intelektualnega razumevanja ter nek širši pogled na lastno kulturo, to pa jih primerno opremi tudi za interakcijo z zunanjim svetom. Ne moremo na primer pričakovati, da bodo ženske prevzele nadzor nad rodnostjo, ne da bi jih prej nekdo poučil o njihovih telesih, spolnih odnosih, reprodukciji in zdravju. Četudi minimalno, pa je tovrstno znanje lahko odločilnega pomena za

uspešno uporabo kontracepcije. Šolanje torej povečuje informirane odločitve žensk v sferi rodnosti in omogoča boljši dostop do kontracepcijskih sredstev.

b) Izobraževanje kot sredstvo družbenoekonomskega napredka

Izobraževanje žensk odpira zanje nove ekonomske priložnosti ter vrata v formalno zaposlitev, saj so dokazila o končani izobrazbi v večini družb osnovni kriterij za pridobitev le-te, to pa, kot že omenjeno, povečuje stroške otrok (oportunitetni strošek materinega časa).

c) Izobraževanje kot preoblikovalec vedenja

Šolo kot institucijo že dolgo časa prepoznavamo kot agenta socializacije in modernizacije; izpostavljenost žensk novim idejam in načinom obnašanja lahko vodi v pomembne spremembe njihovih teženj, posledično pa k dvomu v tradicionalne vrednote in prepričanja. Čeprav je mogoče za družbo značilna podrejenost ženske nasproti moškemu, pa šolanje lahko povečuje njeno samozavest, občutek uspešnosti in občutek nadzora nad svojo usodo oziroma življenjem. Izobrazba je zatorej odločilno sredstvo za prehod iz sistema tradicionalnih vrednot, v katerem so življenjske odločitve, kot je število otrok, prepuščene usodi oziroma Bogu, v sistem vrednot, v katerem vera v nadzor nad lastnim življenjem podpira načrtovanje, tudi na področju družine in rojevanja.

Ena od temeljnih začetnih vlog izobraževanja je, da »širi duhovni horizont ljudi, tako da mislijo prek svojih neposrednih trenutnih potreb in skrbi« (Vaizey v Senjur 2002, 288). Primarno izobraževanje žensk je zato učinkovit dejavnik pospeševanja načrtovanja družine in kljubovanja tradicionalizmu (Marris 1999, 53). »V času šolanja je najenostavneje razširiti znanje o fiziologiji reprodukcije, sredstvih kontrole rojstev in družbenih službah za načrtovanje družine, pa tudi o posledicah nekontroliranega rojevanja« (Malačič 2006, 279). Izobraževanje žensk bo posledično oblikovalo njihov življenjski slog na področju družine in dela, ki ga bodo izbrale manj odvisno od tradicionalnih družbenih pričakovanj in veliko bolj odvisno od lastnih potreb in želja (Martín Castro in Juárez 1994, 20). Če povzamemo, šolanje dekletom torej zagotavlja neko osnovno in praktično znanje, širšo socialno mrežo, boljše zaposlitvene priložnosti in modernizacijo (tradicionalnih) vrednot (Martín Castro in Juárez 1994, 5). Izobraževanje deklic je torej izjemnega pomena, sploh če zapišemo, kar je bilo že zapisano drugje, tj. da izobrazba predstavlja ključni dejavnik vpliva na reproduktivno obnašanje žensk oziroma rodnost (Martín Castro in Juárez 1994, 1; Drèze in Murthi 1999,

24). Če vse, kar smo v nalogi ugotovili do sedaj, prikažemo zelo ilustrativno, dobimo sliko 4.1.

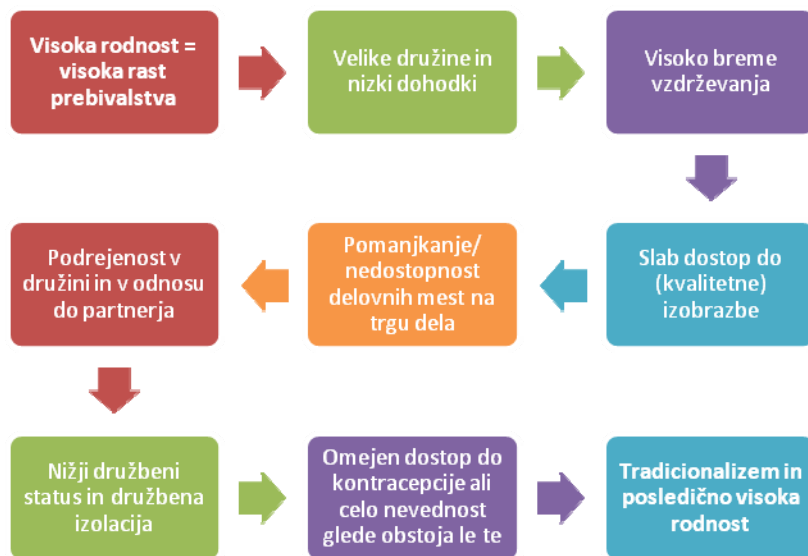
Slika 4.1: Družbena in ekonomska razsežnost izobraževanja žensk

Vir: Povzeto po Todaro in Smith (2006); Malačič (2006); Dasgupta (1995); Martín Castro in Juárez (1994), lasten prikaz.

Eden od pomembnih elementov reševanja problema naraščanja prebivalstva oziroma visoke stopnje rodnosti je motivacija žensk za manjše število otrok. Izboljšanje položaja žensk na trgu dela ima za ženske pomembne (in dobre) družbene ter ekonomske posledice, ki vodijo v nadomeščanje kvantitete s kvaliteto in v »povpraševanje« po manj otrocih. Po drugi strani pa visoka rast prebivalstva sproža nasprotni (negativni) vpliv na družbeni položaj žensk.

Slika 4.2: Negativni vpliv visoke rodnosti na družbeni položaj žensk

Vir: Povzeto po Todaro in Smith (2006); Malačič (2006), lasten prikaz.

Zdi se, da se odgovor, kje pretrgati zlovešči krog problema naraščanja prebivalstva v DVR, ponuja kar sam. Če sklepamo iz vsega, kar je bilo podano bralcu do te točke, lahko mirno rečemo, da bi bilo smotno začeti pri intenzivnejšem izobraževanju deklic.

4.3 Splošno o izobraževanju (žensk) v državah v razvoju

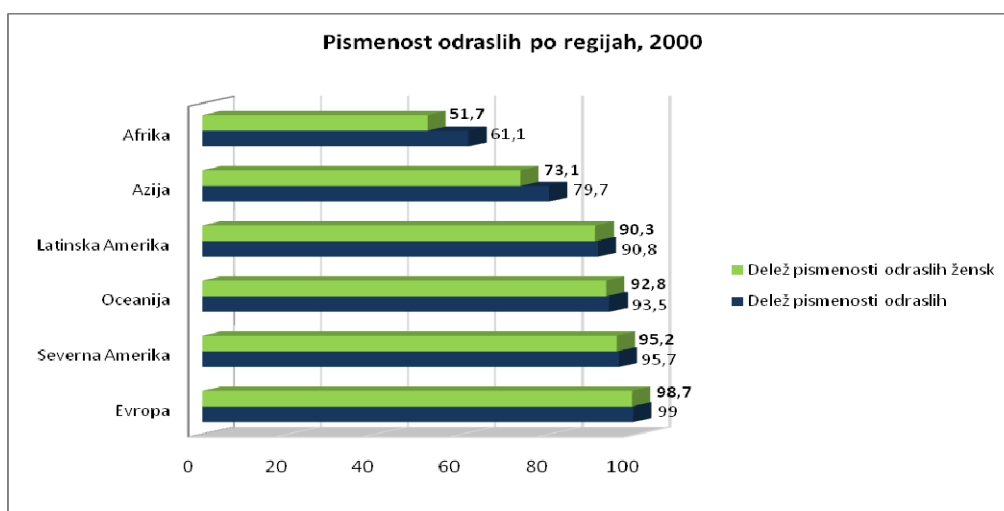
4.3.1 Stanje izobraženosti in zaposlenosti žensk v državah v razvoju

4.3.1.1 Pismenost

UNESCO (2008c) na svoji spletni strani ponuja trditev, da je pismenost pomembna, ker »/.../ je temelj osnovnega izobraževanja, osnovni predpogoj za odpravo revščine /.../ in brzdanja rasti prebivalstva /.../«, saj učence opremi z doživljenjskim znanjem, ki ga kasneje prenesejo na svoje potomce in jih bolj verjetno vključijo v izobraževalni proces. Pismena družba se namreč veliko lažje spopada z vsemi izzivi, ki jih danes prinaša razvoj (prav tam). Eden od petih odraslih ljudi na svetu je danes še vedno nepismen, med njimi pa je kar tri četrtine žensk (UNESCO 2008d). Če upoštevamo zgornji zapis o teži, ki jo univerzalna pismenost nosi za razvoj, potem lahko brez dvoma rečemo, da je število preveliko.

Po zadnjem poročilu UNESCO (UNESCO 2008b) stopnja pismenosti sicer globalno narašča, vendar pa je potrebno dodatno financiranje na mednarodni ravni za doseg ciljev univerzalne pismenosti, posebej pri zelo počasnem izboljševanju v Južni in Zahodni Aziji ter Podсахarski Afriki. Število nepismenih se sicer iz leta v leto zmanjšuje, po drugi strani pa se v večini držav razkorak med nepismenostjo moških in žensk ne zmanjšuje. Situacija po regijah je sicer precej različna (graf 4.1), vendar pa nam prav ta ponuja informacije v razmislek.

Graf 4.1: Pismenost odraslih po regijah

Vir: UNESCO Institute for Statistics (2008a, 58), lasten prikaz.

4.3.1.2 Vključenost žensk v primarno, sekundarno in terciarno izobraževanje

Bruto stopnja vpisa (GER - *Gross enrolment ratio*) je število otrok katerekoli starosti, ki so vpisani v šolski program, namenjen določeni starostni skupini, izraženo kot odstotek vseh otrok v tej starostni skupini (UNESCO Institute for Statistics 2008c). Upošteva torej tudi »ponavljavce« in tiste, ki se vključijo (pre)zgodaj ali (pre)pozno glede na starost, predvideno z izobraževalnim programom (prav tam). Bruto stopnja vpisa zato lahko presega tudi 100 % (prav tam). Neto stopnja vpisa (NER – *Net enrolment ratio*) pa upošteva le tiste otroke, za katere se z vidika starosti pričakuje, da bodo vpisani v ta nivo izobraževanja in je zato običajno nižja od bruto stopnje vpisa.

Iz tabele 4.1 je razvidno, da je bruto stopnja vpisa prebivalstva v primarno izobraževanje zelo visoka, tako v DVR kot v razvitih državah. Le-ta je v DVR celo višja kot v razvitih državah, predvsem na račun visoke stopnje osipa in poznega vključevanja otrok v šolske sisteme

najmanj razvitih regij po svetu²². Za razliko od primarne ravni pa je na sekundarni ravni razlika med DVR in razvitim svetom že občutna, saj je v DVR bruto stopnja vpisa skoraj za enkrat manjša od tiste v razvitih državah. Ta razlika se še poveča na terciarni ravni, kjer GER v DVR predstavlja le še slabo četrtnino tiste v razvitim svetu.

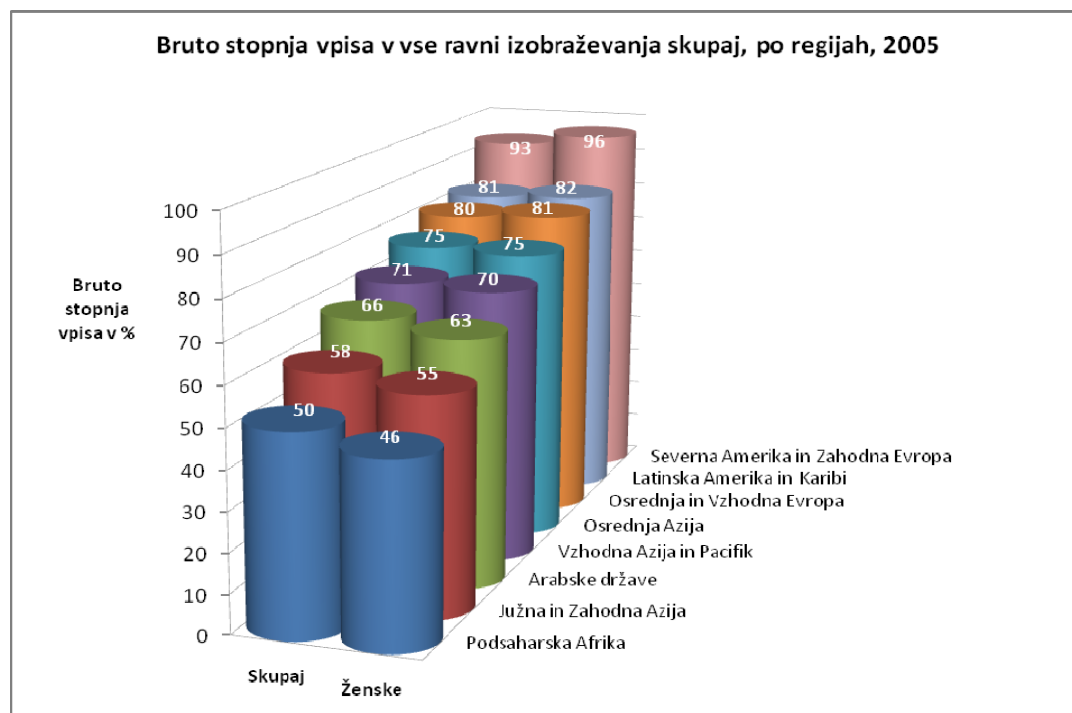
Tabela 4.1: Bruto stopnja vpisa v posamezne ravni izobraževanja, 2005

Regija	Primarna raven	Sekundarna raven	Terciarna raven
DVR	108 %	60 %	16,8 %
Razvite države	102 %	102 %	66,1 %
Svet	107 %	66 %	24,3 %

Vir: UNESCO (2007, 44–59), lasten prikaz.

Kljub temu, da GER z vsako ravno izobrazbe v DVR občutno pada, je podatek o visokem GER na primarni ravni zelo pozitiven, saj to pomeni, da se primarno izobraževanje približuje univerzalnemu. Dokaz za to je tudi dokaj visoka neto stopnja vpisa na primarni ravni v DVR, ki po podatkih UNESCA (2007, 44) znaša 86 %, v razvitim svetu pa 96 %. Prostora za izboljšanje je torej še veliko, situacija pa se že izboljšuje.

Graf 4.2: Skupna bruto stopnja vpisa v vse ravni izobraževanja, po regijah

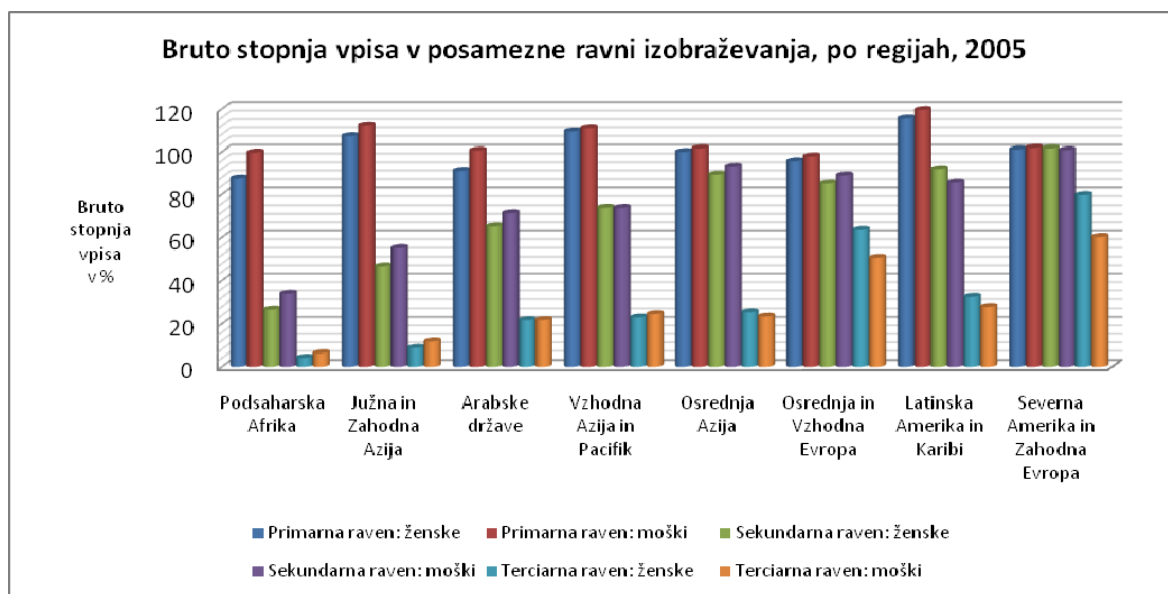

Vir: UNESCO Institute for Statistics (2008b), lasten prikaz.

²² Primer Podсахarske Afrike (glej poglavje 4.3.3).

Če pogledamo graf 4.2, vidimo, da je bila leta 2005 skupna bruto stopnja vpisa žensk v vse ravni izobraževanja v državah Podsaharske Afrike komaj 46 %, v državah Južne in Zahodne Azije je bila 55 %, v arabskih državah 63 % in v državah Vzhodne Azije in Pacifika 70 %. V vseh omenjenih regijah je bila skupna bruto stopnja vpisa žensk leta 2005 manjša od bruto stopnje vpisa moških, medtem ko je bila v preostalih štirih regijah bruto stopnja vpisa žensk višja oziroma enaka 75 % ter izenačena oziroma celo višja od bruto stopnje vpisa moških.

Graf 4.3: Bruto stopnja vpisa v posamezne ravni izobraževanja, po regijah

Vir: UNESCO Institute for Statistics (2008b), lasten prikaz.

Če nadalje pogledamo bruto stopnje vpisa tako moških kot žensk v posamezne ravni izobraževanja v letu 2005 (graf 4.3), lahko zaključimo naslednje:

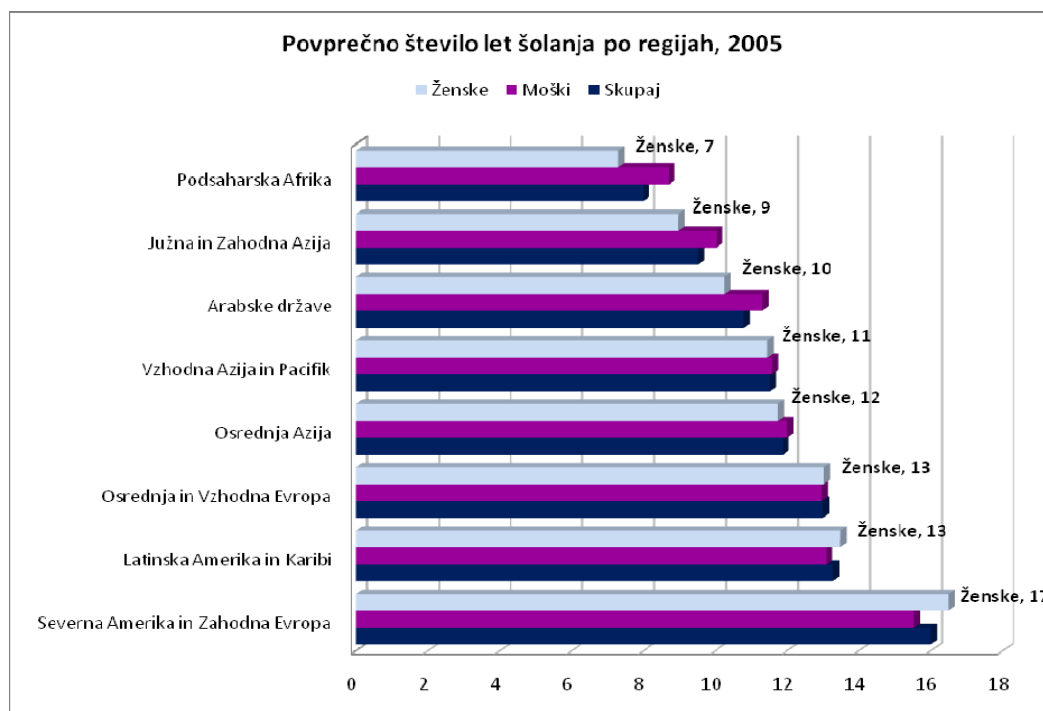
- Manj razvite regije imajo zelo neenakomerno porazdeljen bruto vpis v posamezne ravni izobraževanja; le-ta je po pričakovanjih najvišji na primarni ravni, kjer presega celo bruto stopnjo vpisa v Osrednji in Vzhodni Evropi ter Zahodni Evropi in Severni Ameriki, potem pa strmo pada vse do terciarne ravni.
- V Osrednji in Vzhodni Evropi ter Severni Ameriki in Zahodni Evropi je bruto vpis po vseh treh ravneh izobraževanja veliko bolj enakomerno porazdeljen, iz ene ravni v drugo pada bolj togo, poleg tega pa je zelo visok tudi na terciarni ravni, kjer bruto vpis žensk celo presega bruto vpis moških in znaša 64 % oziroma 80 %.²³

²³ V Sloveniji, ki po UNESCO-vi klasifikaciji sodi v regijo Osrednje in Vzhodne Evrope, je leta 2005 GER žensk na primarni ravni znašal 100 %, na sekundarni ravni 99 %, na terciarni ravni pa 96 % (UNESCO 2007, 252–323).

4.3.1.3 Povprečno število let šolanja

Povprečno število let šolanja (SLE – *School Life Expectancy*) je indikator, ki podaja pričakovano število let šolanja prebivalcev glede na trenutno stopnjo vpisa v določenih starostnih skupinah (UNESCO 2007, 394). Gre za kazalec, ki sicer kaže splošno izobrazbeno raven prebivalstva neke države, vendar pa upošteva tudi leta »ponavljavcev«, zato ta leta v tistih državah, kjer je osipa veliko, v bistvu umetno dvigujejo pričakovano obdobje šolanja.

Graf 4.4: Pričakovano število let šolanja po regijah

Vir: UNESCO (2007, 283), lasten prikaz.

Podatki UNESCA (2007, 283) iz leta 2005 govorijo, da ženske v razvitih državah v povprečju hodijo v šolo 16 let, medtem ko je ženska v DVR v povprečju vključena v izobraževalni proces bistveno manj časa, natančneje 10 let. V Sloveniji se, za primerjavo, po podatkih UNESCA (2007, 277) ženske v povprečju šolajo kar 18 let. Kot je razvidno tudi iz grafa 4.4, je povprečno število let šolanja najvišje v obeh Amerikah in v Evropi, medtem ko je v Podsaharski Afriki zgolj 7 let, kar je daleč najnižje in precej pod povprečjem DVR. Je pa zopet razvidno, da je v manj razvitih regijah povprečno število let šolanja za ženske precej manjše kot pri moških, medtem ko se v razvitem svetu ta trend obrne.

4.3.1.4 Zaposlenost žensk v državah v razvoju

Danes je na trg dela po svetu sicer vključenih več žensk kot kdajkoli prej v zgodovini, vendar pa še vedno obstaja velik razkorak med moškimi in ženskami na tem področju (ILO 2008a, 1). Ženske se zaposlujejo predvsem na delovnih mestih z nizkim plačilom, nizko produktivnostjo in nizko socialno varnostjo (prav tam). Svetovno gledano ženske zasedajo 39 % vseh plačanih delovnih mest v nekmetijskem sektorju (UN 2007, 12; ILO 2008b, 2). V Podsaharski Afriki je ta delež 30 %, v Južni Aziji 18 %, v Severni Afriki že 15 let stagnira na 20 %, v Oceaniji in preostalem delu Azije se giba okrog 40 %, v Latinski Ameriki pa je 42 % (prav tam). V razvitih državah dosega 47 % (UN 2007, 12). Trenutno je globalno gledano ekonomsko aktivnih 67 žensk na 100 moških (ILO 2008a, 1). V celotni ženski delovno aktivni populaciji ima zaposlitev približno polovica žensk (49,1 %), za razliko od treh četrtin moških (74,3 %) v taisti moški populaciji (ILO 2008b, 2). Potrebno pa je povedati da, razen Severne Afrike, v vseh drugih regijah delež žensk na plačanih nekmetijskih delovnih mestih počasi narašča (UN 2007, 12), kar je izjemno dobrodošel podatek. Mednarodna organizacija dela (ILO – *International Labour Organization*) namreč poudarja, da enakost možnosti med spoloma na trgu dela predstavlja steber trajnostnega razvoja (ILO 2008a, 1–2).

4.3.2 Družbeni odnos do izobraževanja in problem učiteljskega kadra

Kljub temu, da nikakor ne zanemarjam teže sredstev, potrebnih za delovanje dobrega šolskega sistema v že tako načetih gospodarstvih DVR, pa vseeno opozarjam na pregovor, ki pravi: »Kjer je volja, tam je pot«. Problem namreč postane še toliko večji, če te volje ni, če je ni dovolj, pa tudi, če le-ta ni usmerjena v rešitev problema.

Kot pojasnita J. Drèze in A. Sen (1999, 53–4)²⁴ na primeru Indije, so učitelji dostikrat 'dvojni zaslužkarji' in, namesto da bi opravljali svoje delo v šoli, čas namenijo služenju denarja nekje drugje, poleg tega pa v družbi pogosto vlada nekakšna brezbržnost do primarnega izobraževanja, medtem ko je elitistično naravnana država dosti bolj zainteresirana za ustvarjanje profesorjev kot kvalificiranih delavcev; nekaj krivde v tem indijskem primeru zvalita tudi na vlogo religije, tako tradicionalnega hinduizma kot islama. Ključen namig njunega dela je, da so prizadevanja za širjenje primarnega izobraževanja »prav toliko stvar

²⁴ Drèze, Jean in Amartya Sen (1997): *The Political Economy of Hunger*. V Marris, Robin (1999, 53–4).

denarja kot odnosa« (Drèze in Sen v Marris 1999, 54), kar nadalje namiguje na to, da bi se dalo ogromno doseči že z učinkovitejšim delovanjem vlad v DVR. Postavljanje prioritet v izobraževanju je torej ključnega pomena pri dvigovanju splošne ravni izobrazbe ter kvalificiranosti delovne sile v DVR.

Tudi letos je ob svetovnem dnevu učiteljev (5. oktober) UNESCO izpostavil pomen učiteljskega kadra. Na splošno gre za problem pomanjkanja spoštovanja tega poklica v družbi, problem nezadostne usposobljenosti učiteljev in za vsesplošen primanjkljaj ustreznega kadra, saj trenutno na svetu, za doseg cilja univerzalnega primarnega izobraževanja do leta 2015, primanjkuje približno 18 milijonov učiteljev (UNESCO 2008a). V nekaterih državah bo tako samo za pokritje primarnega izobraževanja potrebna okrepitev te delovne sile za kar 280 %, za izboljševanje sekundarnega in terciarnega izobraževanja pa seveda še toliko več (UNESCO in drugi 2008, 1). Čeprav ženske na splošno predstavljajo večino učiteljskega kadra na primarni ravni (prav tam), pa je prav pomanjkanje učiteljic (predvsem na sekundarni ravni) v nekaterih DVR (Egipt, Pakistan, Jemen itd.) ključni problem ne vključevanja deklic v sekundarno izobraževanje (Rihani 2006, 23). Starši svoje hčere veliko lažje pošljejo v šolo, če delo učitelja opravljajo ženske, kot če ga opravljajo njihovi moški kolegi; spolni predsodki in spolno nadlegovanje s strani žensk so namreč manj verjetni, hkrati pa ženske dajejo pomemben profesionalni zgled mladim dekletom (prav tam). Kot že rečeno, pa problem ni zgolj kvantitativne narave, pač pa tudi kvalitativne. Pomanjkanje ustrezno usposobljene učiteljske delovne sile je resničen izziv pri uresničevanju zastavljenega cilja, po drugi strani pa se učiteljski kader v DVR srečuje z izjemno težkimi delovnimi pogoji, s splošnim nespoštovanjem in podcenjevanjem tega poklica ter slabimi plačami, kar vsekakor ne deluje motivacijsko, ko gre za odločanje za ta poklic (UNESCO in drugi 2008, 1–2).

Sekundarno in terciarno izobraževanje je seveda dražje od primarnega (cena na šolarja v primerjavi s ceno dijaka ali študenta); prav v Indiji npr. lahko za ceno enega univerzitetnega mesta (torej študenta) kupiš 66 osnovnošolskih mest (Ingham 1995, 325). Tudi Inghamova (1995, 325–6) poudarja zmoto pri večjem vlaganju v višje nivoje izobraževanja v primerjavi z osnovnim in ponuja za (dober) primer Japonsko in Korejo, ki sta svoje moči, predvsem pa sredstva, najprej usmerili v osnovno izobraževanje vsega prebivalstva.

4.3.3 Izobraževanje kot izdatek v državnem proračunu

»Če je izobraževanje predpogoj razvoja, potem je tudi izdatek za izobraževanje razvojni kazalec« (Senjur 2002, 298). Res je, da izobraževanje stane veliko, vendar pa kljub temu ne bi smelo predstavljati nevzdržno breme (Marris 1999, 53). Kot že omenjeno, je pri razporejanju javnih izdatkov sila pomembno, da se najprej namenijo sredstva za primarno izobraževanje, da le-to doseže univerzalno raven, potem pa naj bi tesno sledili tudi izdatki za sekundarno izobraževanje; za terciarno raven lahko sredstva zagotavljajo tudi zasebni viri (Cypher in Dietz 1997, 390). Na nižji stopnji razvoja je namreč pomembno, da država vlaga predvsem v doseganje univerzalnega primarnega izobraževanja, potem pa postopoma povečuje izdatke tudi za višje stopnje izobrazbe (Cypher in Dietz 1997, 390–1).

Po podatkih Statističnega inštituta UNESCA (2007, 2) svetovno gledano države namenijo izobraževanju 4,3 % svetovnega BDP (bruto domači proizvod), od tega 1,3 odstotne točke (30 %) primarnemu izobraževanju. Podsaharska Afrika, zanimivo, nameni primarnemu izobraževanju največji delež BDP, to je 2,1 %, kar predstavlja približno polovico celotnih javnih izdatkov za izobraževanje (prav tam). Sledijo ji Arabske države (1,8 %) ter Latinska Amerika s Karibi (1,6 %) (prav tam). Severna Amerika in Zahodna Evropa namenita primarnemu izobraževanju 1,5 % svojega BDP, celotnemu izobraževanju skupaj pa kar 5,6 % BDP (prav tam)²⁵. Vzhodna Azija ter Južna in Zahodna Azija namenijo primarnemu izobraževanju okrogel 1 % BDP, Centralna Azija na drugi strani pa nameni zgolj 0,6 % primarnemu izobraževanju, medtem ko za izobraževanje skupaj nameni 2,8 % (prav tam). Razloge za to gre iskati tudi v kratkem primarnem izobraževanju in daljšem sekundarnem izobraževanju v primerjavi z drugimi regijami (prav tam). Pomemben del izdatka za primarno izobraževanje v DVR so stroški ponavljanja razreda na osnovni ravni, ki v nekaterih državah Podsaharske Afrike sežejo tudi do 0,8 % BDP, saj kar 30 % otrok ponavlja razred (npr. Burundi), v drugih DVR pa se gibljejo od 0,2 do 0,4 % BDP, kar je še vedno občutno preveč (UNESCO Institute for Statistics 2007, 3). Z izboljševanjem učinkovitosti primarnega šolskega sistema in z zmanjševanjem stopenj osipa na primarni ravni izobraževanja v DVR je torej še veliko prostora za prihranek.

²⁵ Za primerjavo: leta 2004 je po oceni Eurostat (2008b) EU-25 v povprečju vložila v izobraževanje 5,10 % BDP, v primarno izobraževanje pa 1,15 %, v Sloveniji (Eurostat 2008b in SURS 2007) pa je bil delež BDP za izobraževanje 5,85 %, za primarno izobraževanje pa kar 2,68 %.

Gledano primerjalno po deležih BDP situacija javnih izdatkov za primarno izobraževanje v DVR ni preveč skrb vzbujajoča, gledano absolutno pa slika postane bolj realistična. Celotna Podsaharska Afrika skupaj nameni manj sredstev za izobraževanje kot npr. Francija ali Nemčija posamezno; v Podsaharski Afriki, kjer živi 15 % svetovne šolajoče se populacije²⁶, namenijo za javno izobraževanje 2,4 % vseh svetovnih sredstev, namenjenih za izobraževanje (UNESCO Institute for Statistics 2007, 1–2). V Severni Ameriki in Zahodni Evropi, kjer skupaj živi manj kot 10 % svetovne šolajoče se populacije, pa je delež vseh sredstev namenjenih izobraževanju kar 50 % (UNESCO Institute for Statistics 2007, 2). Ker so BDP-ji v DVR že sami po sebi nizki, izdatek za izobraževanje hitro doseže 5 %, čeprav realno gledano še vedno ne zadostuje za doseganje univerzalnega, kaj šele kvalitetnega izobraževanja.

Če naredimo zaključek v okviru poglavja splošnega stanja izobraževanja žensk v DVR, lahko zapišemo, da so si najmanj razvite regije na svetu glede svojih izobraževalnih procesov močno podobne: pomanjkanje (ženskega) učiteljskega kadra, (pre)slabe zmožnosti za učinkovitost izobraževanja, visok osip, (pre)nizka stopnja pismenosti, nizka stopnja vpisa na višje ravni izobraževanja ter še vedno občuten razkorak v izobraževanju moških in žensk. To so le najbolj očitne pomanjkljivosti izobraževalnih sistemov DVR.

4.3.4 Vpliv izobraževanja žensk na rodnost

Ker vsaka mednarodna institucija uporablja svojo klasifikacijo DVR, in ker se v diplomski nalogi veliko naslanjam na podatke organizacije UNESCO, sem se odločila, da tudi pri razdelitvi tega poglavja sledim njeni klasifikaciji. V poglavju, v katerem se nahajamo, bom naredila primerjavo kazalcev izobraževanja in rodnosti v posameznih državah znotraj treh temeljnih območij: Afrike (kamor uvrščam arabske države in države Podsaharske Afrike), Azije (države Vzhodne Azije, Pacifika, Južne in Zahodne Azije) ter Latinske Amerike s Karibi. Zaradi omejenega obsega naloge bom iz obravnave izključila tranzicijske države. Cilj tega poglavja je znotraj vsake od treh temeljnih manj razvitih regij primerjati indikatorje izobraženosti žensk s stopnjami rodnosti v posameznih državah, tako tistih z najmanjšimi stopnjami rodnosti kot tudi tistih z najvišjimi, in ugotoviti morebitno povezanost med njimi. Za primerjavo v tem poglavju izberem tri kazalce: dva, ki predstavljata izobraženost žensk na

²⁶ Šolajoča se populacija se nanaša na populacijo starosti od 5 do 25 let.

eni strani, in kazalec skupne stopnje rodnosti, ki predstavlja rodnost na drugi strani. Ker sta pismenost in vključenost deklic v primarno izobraževanje že na dobri poti k univerzalnosti in sta si po vrednostih med regijami že zelo podobni, ju za reprezentacijo izobraženosti žensk na tej točki ni najbolj smiselno uporabiti. S primarnim izobraževanjem se sicer pridobi izjemno pomembna (funkcionalna) pismenost, vendar pa je za pospeševanje intelektualne radovednosti, izboljšanje družbenega statusa ter za spremembo družinske dinamike v neki družbi potrebno predvsem šolanje na višji ravni (Martín Castro in Juárez 1994, 19). V tem kontekstu sem kot kazalca izobraženosti žensk raje uporabila splošno raven izobraženosti žensk (SLE) in vključenost žensk v sekundarno izobraževanje, pri katerih pa so si države med seboj še vedno sila različne.

4.3.4.1 Afrika

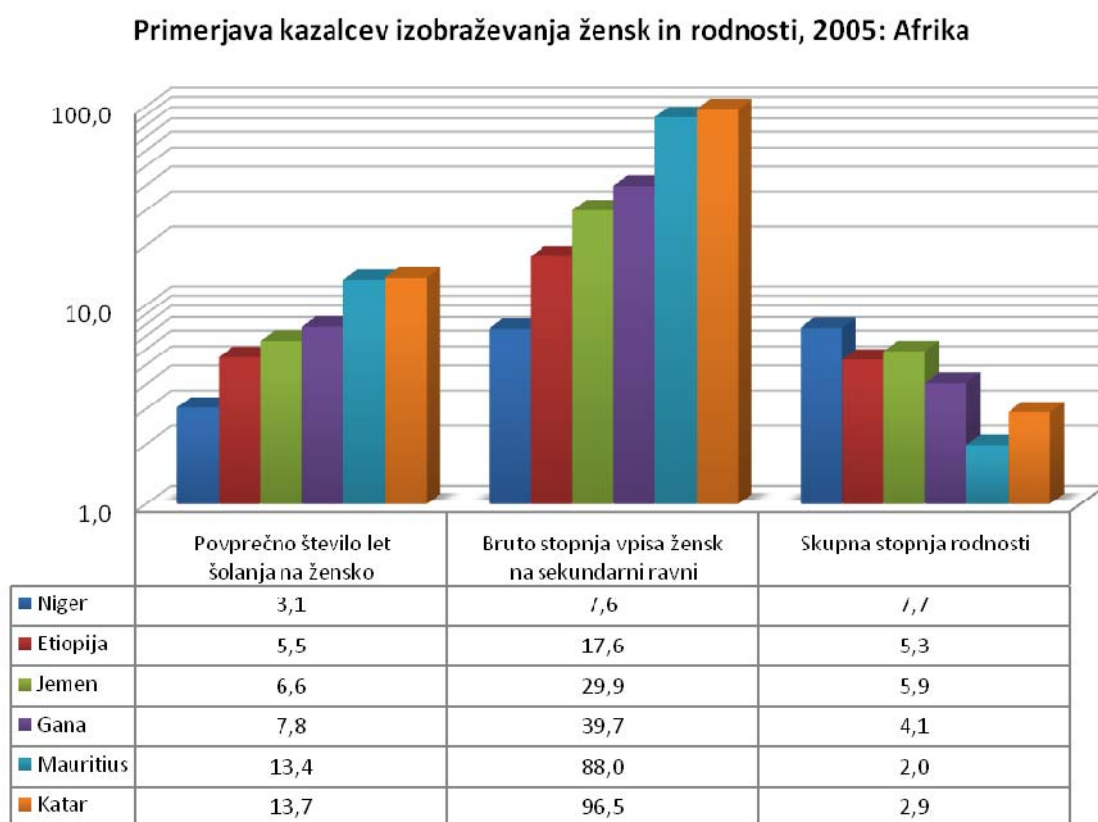
Večina držav Podsaharske Afrike ter Bližnjega Vzhoda se trenutno še vedno nahaja v drugi fazi demografskega prehoda (Todaro in Smith 2006, 277); v številnih državah smrtnost (otrok) ostaja (pre)visoka (glej prilogo B). Prav tako, ali pa celo zaradi tega, pa kljub rahlemu padanju ostaja visoka tudi nataliteta (prav tam). Povprečna skupna stopnja rodnosti v arabskih državah znaša 3,2 otroka na žensko, v Podsaharski Afriki pa kar 5,2 otroka na žensko.

Za veliko večino afriških držav je značilno (pre)zgodnje poročanje deklic oziroma otrok. Poročanje deklic otrok je najverjetnejše v Podsaharski Afriki in Južni Aziji, poročanje deklet v puberteti ali takoj po koncu le-te pa je značilno tudi za tradicionalne predele na Bližnjem Vzhodu, v Severni Afriki ter drugih predelih Azije (UNICEF 2001, 4). Po svetu trenutno živi 15 milijonov otroških nevest (t. i. '*child brides*') (UNFPA online channel 2007). V Nigru je na primer poročenih 70 % deklet v starosti med 15. in 19. letom (UNICEF 2001, 4). V Jemnu, kjer pravkar omenjeni delež znaša 24 % (prav tam), še do danes niso sprejeli zakonsko določene spodnje meje starosti za poročanje deklet,²⁷ zato se kot primerna starost za izpolnitev poročnih obveznosti šteje začetek pubertete, to pa konservativci interpretirajo kot starost 9 let (HRW 2001). V Etiopiji približno eno petino deklic poročijo pred 10. letom starosti, 40 % pred 15. letom starosti, nekatere pa celo pri 5. letu starosti (UNFPA online channel 2007). Pretresljiva statistika torej, ki je predvsem posledica tradicionalnega razmišljanja in nizkega družbenega statusa ženske, ki nima pravice niti privoliti v zakon niti

²⁷ Leta 1999 so to mejo (15 let) odpravili in jo vse do danes niso ponovno uzakonili (HRW 2001).

kakorkoli razmišljati, poroka pa je dostikrat dogovorjena vnaprej, že ob rojstvu. »Dekleta je treba ujeti mlade, preden postanejo preveč bistré in preden začnejo postavljati preveč vprašanj«²⁸, je misel predstavnice UNFPA (UNFPA online channel 2007), ki lepo razloži zgodnje poročanje, družbeno neenakost med spoloma in potrebo po podrejenosti ženske moškemu v Etiopiji in drugih afriških DVR. Zgodnje poročanje in dejstvo, da (predvsem v islamskih DVR) zanositev in porod hitro po poroki predstavljata pomemben del družbenega statusa ženske (UNICEF 2001, 10), daljšata rodno obdobje ženske, logična posledica tovrstne situacije pa je, da se tem ženskam v življenju rodi veliko število otrok.

Graf 4.5: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Afrika

Vir: UNESCO (2007); UNESCO Institute for Statistics (2008b), lasten prikaz.

Iz grafa 4.5 je zelo lepo razvidno, da skupna stopnja rodnosti v afriških državah sega vse od dveh otrok na žensko na Mauritiusu pa do 7,7 otroka na žensko v Nigeru. Tradicionalne, visoko reproduktivne norme imajo še vedno svoje mesto v družbi, kjer že v osnovi obstaja želja po večji družini (Ingham 1995, 259–60). Slednje je predvsem značilno za Podsaharsko Afriko, kjer je veliko število otrok še danes znak moškosti in potentnosti. Razpon v rodnosti

²⁸ V originalu: »Catch girls young. Catch them young, before they get too smart, before they start asking too many questions« (UNFPA online channel 2007).

je zelo velik, enako lahko rečemo za razpon pričakovanega števila let šolanja na žensko, ki sega od komaj 3 pa vse do 14 let, največja razlika znotraj regije pa se kaže v vključenosti deklic v sekundarno izobraževanje, ki znaša skoraj 89 odstotnih točk razlike med Nigrom, kjer je bruto stopnja vpisa žensk na sekundarni ravni komaj 7,6 %, in Katarjem, kjer taista bruto stopnja vpisa znaša kar 96,5 %. Iz grafične primerjave izbranih kazalcev lahko naredimo naslednje zaključke:

- ✓ Večje, kot je število let šolanja na žensko, in večja, kot je bruto stopnja vpisa žensk v sekundarno izobraževanje, nižja je skupna stopnja rodnosti, vendar ne vedno.
- ✓ V splošnem ugotovljamo negativno povezanost izobraževanja žensk in rodnosti; s tem ko narašča izobraževanje žensk, rodnost praviloma pada.
- ✓ Ampak: zakaj ima Jemen v primerjavi z Etiopijo boljše kazalnike izobraževanja žensk, a hkrati tudi višjo rodnost? Enako odstopanje najdemo v Katarju glede na Mauritius.

Kot smo že govorili v tretjem poglavju, na rodnost vplivajo tudi drugi dejavniki. Če pogledamo prilogo B, lahko ob pregledu drugih kazalcev za zgoraj omenjena odstopanja sklepamo, da v Jemnu in v Katarja razlog za višjo rodnost v primerjavi z Etiopijo in Mauritiusom ne leži v ravni smrtnosti otrok, saj je le-ta v prvih dveh državah nižja kot v slednjih dveh, pač pa obstaja pomembna kulturna razlika med omenjenimi državami. Tako v Jemnu kot v Katarju je prevladujoča religija islam. Splošno znano je, da je družbeni položaj žensk v (skrajnih) islamskih kulturah drugačen kot v neislamskih, to lahko lepo razberemo tudi iz priloge B. V Jemnu se le 13 % poročenih žensk poslužuje uporabe moderne kontracepcije, kar je še za odstotno točko manj kot v Etiopiji (v Katarju kontracepcijo uporablja za 10 odstotnih točk manj žensk (32 %) kot na Mauritiusu), delež poročenih žensk z neizpolnjeno potrebo po načrtovanju družine²⁹ pa je višji kot v Etiopiji. Slednje lahko nastane kot posledica več stvari, od tega, da se dekleta bojijo stranskih učinkov kontracepcije in njenega vpliva na zdravstveno stanje ter da imajo zelo pomanjkljivo znanje o metodah kontracepcije in dostopnosti le-te zaradi slabe družbene oskrbe in zaloge, do tega, da načrtovanju družine nasprotujejo njihovi partnerji, družina in/ali vera (Population Reference Bureau 2003, 2). V državah, kjer prevladuje islam, je torej najverjetnejši razlog neizpolnjene potrebe po načrtovanju družine nasprotovanje same vere, predvsem pa podrejenost ženske v

²⁹ Ženske imajo neizpolnjeno potrebo po načrtovanju družine, če so poročene, plodne, v reproduktivnih letih (15 do 49) in želijo prenehati rojevati otroke (torej omejiti rojstva) in/ali pa želijo počakati dve leti ali več, preden bodo ponovno imele otroka (torej načrtovati razmak med otroki), vendar pa ne uporabljajo nobenih metod kontracepcije (Population Reference Bureau 2008, 15).

odnosu do moškega in njegovih želja. Veliko žensk se boji neodobravanja svojih partnerjev in kazni, ki bi jih doletele v primeru neupoštevanja njihovih navodil, zato se, kljub želji po manjšem številu otrok, ne odločajo za uporabo kontracepcije.

Vzporedno s tem, da imajo ženske v Jemnu visok delež neizpoljenih potreb po kontracepciji, kar je lahko tudi posledica slabega dostopa do le-te, pa lahko vidimo, da je delež zaposlenih žensk v ženski aktivni populaciji v Jemnu (in Katarju) bistveno nižji kot v Etiopiji (oziroma na Mauritiusu). Čeprav je jasno, da gre pri slednjih dveh predvsem za zaposlitev žensk v kmetijskem sektorju, vseeno niso toliko družbeno izolirane, kot se to kaže v Jemnu. In še bolj zanimivo, v danes sicer že dokaj dobro razvitem Katarju (visok indeks človekovega razvoja – priloga C) so ob visokem obdobju šolanja (13,7 let) in dokaj visoki izobraženosti deklet na trgu dela vključene manj kot štiri ženske od desetih. Tudi stanje razporejenosti moči po spolu (GEM)³⁰ v prilogi C kaže na to, da je v Jemnu udeležba žensk v javnem življenju manjša kot v Etiopiji, še posebej slabša pa je v Katarju glede na Mauritius. Zaključimo lahko, da v Jemnu in Katarju, kljub večji izobraženosti žensk v primerjavi z Etiopijo oziroma Mauritiusom, pomembno vlogo pri reproduktivnem obnašanju žensk odigra njihov družbeni položaj, ki je še nekoliko nižji kot v omenjenih dveh državah Podsaharske Afrike (tako vsaj kažejo kazalci prilog B in C).

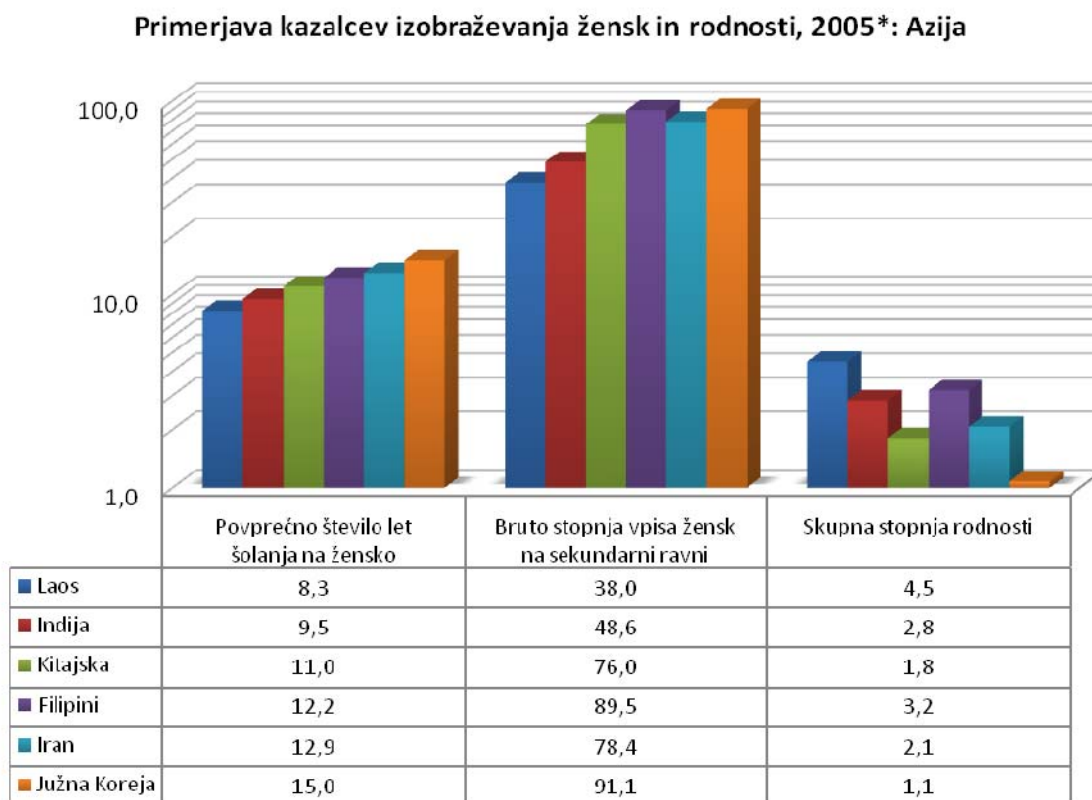
Na tej točki lahko torej prvič konkretno ovrednotim tudi hipotezo, ki sem jo postavila v uvodu tega dela. Prvi del hipoteze, tj. da izobraževanje žensk v DVR vpliva na zmanjšanje rasti prebivalstva, lahko na podlagi analize potrdim, saj bolj izobražene ženske v povprečju rodijo manj otrok kot neizobražene. Drugi del hipoteze, tj. da je izobraževanje zato ključnega pomena pri reševanju problema naraščanja prebivalstva, pa lahko potrdimo (ali zavržemo) delno. Kljub temu, da ima izobraževanje zelo veliko težo pri reproduktivnem obnašanju žensk, ni edini dejavnik s težo, kar se je pokazalo prav pri konkretnem primeru analize afriške regije.

³⁰ GEM (*Gender Empowerment Measure* – Merilo razporejenosti moči po spolu) meri neenakost možnosti po spolu na treh temeljnih področjih razporejanja moči: ekonomski participaciji in odločanju, politični participaciji in odločanju ter v moči nad ekonomskimi viri (UNDP 2007, 360).

4.3.4.2 Azija

Če na prvi pogled primerjamo graf 4.5 z grafom 4.6, lahko rečemo, da je za azijsko regijo značilen veliko manj drastičen razpon, tako glede skupne stopnje rodnosti kot tudi glede šolanja žensk. Graf narašča oziroma pada dosti manj strmo kot za afriško področje, kar najprej kaže na to, da je v Aziji neenakost med državami, vsaj na omenjenih področjih, manjša. V Južni in Zahodni Aziji skupna stopnja rodnosti v povprečju znaša 2,9 otroka na žensko, v Vzhodni Aziji in Pacifiku pa še nekoliko manj, tj. 1,9 otroka.

Graf 4.6: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Azija

Vir: UNESCO (2007); UNESCO Institute for Statistics (2008b), lasten prikaz.

*Podatki za Kitajsko so iz leta 2006.

Skupna stopnja rodnosti je v Aziji na račun visoke smrtnosti otrok do 5. leta starosti relativno visoka, predvsem pa je visoka tudi zaradi visoke stopnje dajanja prednosti dojenčkom moškega spola v velikem številu vzhodnih in južnih azijskih držav (Indija, Kitajska, Nepal, Vietnam, Pakistan, itd.) (Drèze in Murthi 1999, 4; UNFPA 2007c). Preferenca sinov povzroča resen problem v azijskih državah, saj prihaja do številnih splavov ženskega zarodka in celo do

ubijanja novorojenih deklic, če pa že ostanejo žive, so deležne slabše prehrane in slabše zdravstvene oskrbe kot njihovi bratje. Normalno razmerje med spoloma ob rojstvu znaša približno 105 moških na 100 žensk, leta 2005 pa je to razmerje v nekaterih predelih Kitajske doseglo tudi do 130 moških na 100 žensk, v Indiji pa do 120 moških na 100 žensk, kar po mnenju strokovnjakov v prihodnjih desetletjih zaradi oteženega položaja deklic v družbi in pomanjkanja potencialnih »žena« lahko vodi v take in drugačne družbene napetosti in spolno nasilje (UNFPA 2007c).

Če analiziramo graf 4.6, lahko tudi v Aziji ugotovljamo podobno povezavo kot v Afriki; rodnost načeloma pada z višanjem izobraženosti žensk, vendar pa imamo tudi tukaj izjeme. Indija in Kitajska, ki skupaj trenutno predstavljata dobro tretjino (2,4 milijarde) vsega svetovnega prebivalstva (Population Reference Bureau 2007, 2), imata glede na izobraženost žensk pravzaprav zelo nizko skupno stopnjo rodnosti. Filipini in Iran pa imata, kljub dokaj visoki vključenosti žensk v izobraževalni sistem, relativno visoko stopnjo rodnosti v primerjavi z Indijo in Kitajsko. Če se za trenutek vrnemo k prilogi B, lahko hitro vidimo, da ima Kitajska sicer višjo stopnjo smrtnosti kot Filipini, vendar pa ta očitno ni odločilnega pomena pri reproduktivnem obnašanju, saj je stopnja rodnosti na Filipinih bistveno višja. Na Filipinih je pričakovano obdobje šolanja deklet sicer daljše za dobro leto, hkrati pa je povprečno število otrok na žensko večje kar za 1,4 otroka. Če dobro pogledamo prilogo B, vidimo zakaj. Na Kitajskem je delež poročenih žensk, ki uporabljajo moderne kontracepcijske metode, izjemno visok, kar 86 %. Na Filipinih je le-ta manjši za kar 50 odstotnih točk (36 %). Podobno kot pri analizi afriških držav lahko rečemo, da ima pomemben vpliv pri tem vera. Na Kitajskem prevladuje ateizem, na Filipinih pa rimokatolištvo, ki močno nasprotuje uporabi kontracepcije. Vpliv vere na Filipinih je pravzaprav tako močan, da je prepovedano javno financiranje kakršnihkoli kontracepcijskih sredstev, administracija filipinske predsednice pa odločno podpira krščanske organizacije in njihovo maksimo, t. i. naravno načrtovanje družine (Hägele in Hinz 2005, 62). Tudi ob pogledu na delež zaposlenih žensk vidimo občutno razliko med državama. Na Kitajskem kar 70 % vseh delovno aktivnih žensk sodeluje na trgu dela, medtem ko je na Filipinih ta delež 52 %. Pa vendar, če pogledamo še prilogo C, po drugi strani ugotovimo, da je GEM višji na Filipinih, torej je razporejenost moči med spoloma tam bolj enakomerna. Ne moremo torej govoriti o slabšem družbenem položaju žensk na Filipinih, ker to preprosto ne drži. Lahko pa, glede na visoko uporabo kontracepcijskih metod na Kitajskem in relativno visoko neizpolnjeno potrebo po načrtovanju družine na Filipinih, pridemo do pomembnega elementa, tj. pomena programov načrtovanja družin. Vzhodna Azija

ima namreč zelo dobro razvito populacijsko politiko in programe načrtovanja družin (Ingham 1995, 260), kar pa za izredno katoliške Filipine ne moremo trditi.

Na Kitajskem že od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja vlada zelo stroga populacijska politika, ki je, z vidika absolutnega števila prebivalstva, nedvomno učinkovita (od njene uvedbe se je po ocenah rodilo 400 milijonov otrok manj) (Dnevnik.si 2008). Družine v urbanem okolju imajo lahko po enega otroka, tiste v ruralnem pa dva, vendar le, če je prvi otrok deklica, v nasprotnem primeru pa plačajo visoko kazen, tudi z izključevanjem iz komunistične partije (prav tam). Dva otroka imata lahko tudi starša, ki sta bila sama edinca. Če se torej družina na Kitajskem že odloča za enega otroka, želi, da je ta otrok moškega spola. To sproža velike pritiske na pare, zato ženske delajo splave toliko časa, da jim končno uspe spočeti dečka. Kot že omenjeno, večanje neravnovesja med spoloma dolgoročno gledano nikakor ni pozitiven učinek katerekoli populacijske politike. Ni torej vse zlato, kar se sveti. Kljub hitri gospodarski rasti Kitajske ter prisilni prebivalstveni politiki pa imajo na znižanje stopnje rasti prebivalstva pomemben vpliv prav večja pismenost žensk, boljši zdravstveni pogoji ter večje ekonomske priložnosti žensk (Todaro in Smith 2006, 304).

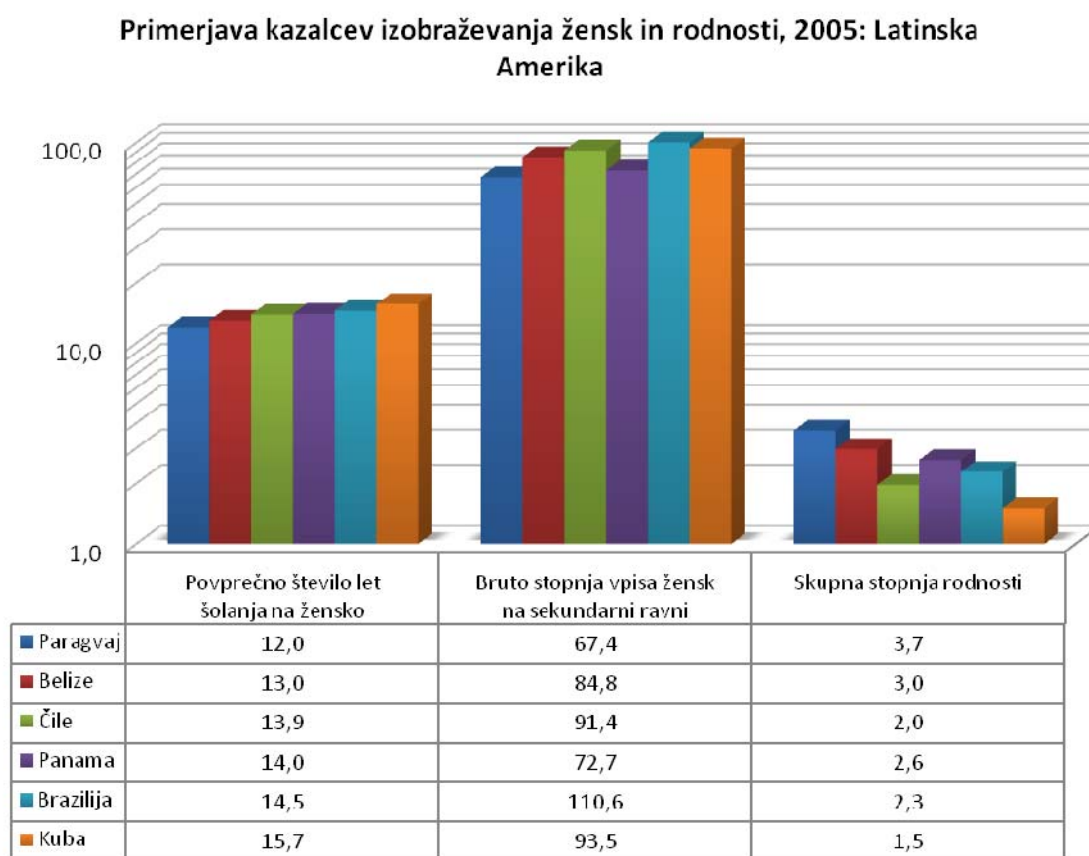
Indija velja celo za prvo državo, ki je v 50-ih letih 20. stoletja uvedla nacionalni program načrtovanja družine (Drèze in Murthi 1999, 1), vendar pa spočetka ni bil najbolj uspešen niti priljubljen (prisilne sterilizacije ipd.). Drèze in Murthi (1999, 16) ugotavljata, da je ključni dejavnik vplivanja na rodnost v Indiji pismenost žensk, na rodnost pa pomembno vpliva tudi preferiranje dečkov (večje kot je slednje, večja je stopnja rodnosti), ki - tako kot na Kitajskem - predstavlja velik družbeni problem.

Če kitajske kazalce primerjamo z Iranom, vidimo, da v Iranu lahko (za razliko od Filipinov) govorimo o nižjem družbenem položaju žensk, saj za Kitajsko zaostaja tako po GEM kot po zaposlenosti žensk in uporabi kontracepcijskih metod. Potrebno pa je priznati, da ima prav Iran danes eno višjih stopenj uporabe kontracepcije med ženskami v muslimanskem svetu (56 %). To je med drugim posledica zelo dobrega programa načrtovanja družine, ki ponuja več vrst brezplačne kontracepcije. Kitajska, Južna Koreja in Iran se za razliko od drugih izbranih azijskih držav že nahajajo v tretji fazi demografske tranzicije, medtem ko imajo druge tri pred seboj še dolgo pot. Tudi na tej točki lahko v glavnem potrdim svojo hipotezo, a v Aziji, enako kot v Afriki, poleg izobraževanja žensk obstajajo še drugi pomembni elementi reproduktivnega obnašanja žensk.

4.3.4.3 Latinska Amerika

Latinska Amerika zaseda med DVR relativno visoko mesto kar zadeva izobraževanje žensk (Martín Castro in Juárez 1994, 6); to se lepo odraža tudi na grafu 4.7. Razlika med spoloma, kar smo ugotavljali že v poglavju 4.3.1.2, ni tako velika kot v drugih regijah, oziroma gre celo v prid žensk. Vendar pa drži, da obstajajo velike razlike znotraj posameznih držav (prav tam). Visoka dohodkovna neenakost je že sicer značilna za Južno Ameriko, odraža pa se tudi v dostopnosti do izobraževanja.

Graf 4.7: Vpliv izobraževanja žensk na rodnost: Latinska Amerika

Vir: UNESCO (2007); UNESCO Institute for Statistics (2008b), lasten prikaz.

Graf 4.7 narašča oziroma pada še bistveno bolj togo kot pri Afriki in Aziji. Razpon skupne stopnje rodnosti se giblje od 1,5 do 4 otroke na žensko. Povprečno število let šolanja za žensko ne pade pod 12 let in dosega skoraj 16 let na Kubi, kar je popolnoma primerljivo z razvitim svetom. Tudi bruto stopnje vpisa žensk na sekundarno raven so v splošnem relativno visoke in dosegajo raven razvitih držav. Regijsko povprečje skupne stopnje rodnosti pa z 2,4 otroka na žensko vendarle presega stopnjo rodnosti razvitih držav (1,6 otroka na žensko) za

skoraj celega otroka. Primer Latinske Amerike zopet delno potrди našo hipotezo, saj z izobraževanjem žensk rodno stopnja praviloma pada, vendar pa imamo tudi tukaj, tako kot v primeru Afrike in Azije, odstopanja od tega trenda. Poglejmo, zakaj.

Tako v Čilu kot Panami se ženske v povprečju šolajo 14 let, vendar pa imata državi različni stopnji rodno stopnje. V Belizeju je obdobje šolanja ženske nižje le za eno leto, razlika v stopnji rodno stopnje pa je, v primerjavi s Čilom, kar za enega otroka na žensko. Pri ugotavljanju anomalij si zopet lahko pomagamo s prilogama B in C. Ob pogledu na prilogo B in regijo Latinske Amerike nam najprej pade v oči prevladujoča religija v regiji. Katolištvo je prevladujoča religija v vseh državah, razen na Kubi, kjer uradno prevladuje ateizem. Če primerjamo Belize in Čile, takoj opazimo, da je smrtnost otrok do 5. leta starosti bistveno nižja v Čilu, hkrati pa v prilogi C lahko vidimo tudi, da je status razporejenosti moči po spolu za malenkost boljši v Čilu. Čeprav nimamo podatka o uporabi kontracepcije za Čile, pa v primeru Belizeja lahko vidimo, da je uporaba glede na druge države nižja. Razliko med Čilom in Belizejem lahko torej v večji meri pripišemo vplivu visoke smrtnosti otrok v Belizeju, delno pa tudi boljšemu splošnemu stanju razvitosti v Čilu, ki se kaže skozi indeks človekovega razvoja v prilogi C. V Panami lahko višjo rodno stopnjo v primerjavi s Čilom v prvi vrsti pripišemo večji smrtnosti otrok ter večjemu vplivu rimskokatoliške cerkve in njenega odnosa do uporabe kakršnihkoli kontracepcijskih sredstev. Tudi v Braziliji, glede na Čile, beležimo podoben vzorec. Brazilija ima višjo stopnjo smrtnosti otrok, hkrati pa tudi višji delež pripadnikov rimskokatoliške cerkve. Zanimivo pri Braziliji je, da ima po eni strani izjemno visok delež uporabe modernih kontracepcijskih metod (70 %), vendar pa hkrati tudi še visoko smrtnost otrok (30 ‰). Položaj GEM (priloga C) je v Panami celo boljši kot v Čilu, v Braziliji pa je še nekoliko slabši od Čila. Ko potegnemo črto, torej lahko rečemo, da imata v Latinski Ameriki na reproduktivno obnašanje žensk poleg izobraževanja največji vpliv raven smrtnosti otrok in delež pripadnikov rimskokatoliške cerkve v družbi, saj z naraščanjem teh dveh kazalcev praviloma narašča tudi rodno stopnjo.

Kuba je država z nizko skupno stopnjo rodno stopnje, ki je posledica tako visoke izobraženosti deklet kot visokega deleža uporabe kontracepcijskih sredstev med poročenimi ženskami in se skupaj s Čilom že nahaja v tretji fazi demografskega prehoda.

Če naredim kratek povzetek svojih ugotovitev primerjave držav po regijah, lahko zapišem, da kazalci, ki jih vzamem v analizo in primerjavo, z vsako naslednjo regijo (od Afrike dalje)

vedno bolj togo naraščajo oziroma padajo, kar kaže na vedno manjšo neenakost vrednosti kazalcev znotraj regije. Izobraženost žensk iz regije v regijo praviloma narašča, rodnost praviloma pada, seveda pa imamo tudi posebnosti.

Na reproduktivno obnašanje žensk v Afriki ima poleg izobraževanja velik vpliv tradicija, ki še danes ostaja močno vkoreninjena v afriško družbo. Tako tradicija kot vera (npr. islam) imata pomemben vpliv na družbeni status ženske, ki odločilno vpliva na njeno reproduktivno obnašanje. Če se za trenutek ustavim pri Aziji - podobno kot v Afriki pomemben vpliv na rodnost predstavlja družbena tradicija, vendar tu predvsem v smislu družbenega vrednotenja deklic in dečkov. V Aziji vlada močna preferenca otrok dečkov, po drugi strani pa potencialno višjo rast prebivalstva omejuje stroga prebivalstvena politika in politika načrtovanja družine, kar se odraža tudi v dokaj visoki ravni uporabe kontracepcije med poročenimi ženskami. Za Latinsko Ameriko je mogoče odkriti dva ključna dejavnika, ki ob izobraževanju žensk še vplivata na rodnost latinskoameriških žena. To sta predvsem smrtnost otrok, mlajših od 5 let, in delež pripadnikov rimskokatoliške cerkve v družbi; z njunim naraščanjem rodnost v regiji namreč pada.

5 VLOGA RAZVITIH DRŽAV PRI REŠEVANJU PROBLEMA

Če sledimo misli R. Marris (1999, 40), da je osnovni cilj razvojne politike zmanjšati razlike med prvim, drugim in tretjim svetom, oziroma oblikovati 'en svet', potem je tudi problem rasti prebivalstva globalen problem in je tako potrebno k njemu pristopiti. Že model strukturnih sprememb (poglavje 2.2) poudarja, da so DVR vpete v nek mednarodni sistem, ki lahko pospešuje ali pa zavira njihov razvoj. V tem poglavju si bomo pogledali, kako pomagajo problem naraščanja prebivalstva, predvsem pa nižanja rodnosti preko izobraževanja v DVR, reševati razvite države.

J. E. Stiglitz (2003, 76) v tem oziru močno kritizira politiko Mednarodnega denarnega sklada (MDS) in ZDA, t. i. 'washingtonski dogovor'³¹, češ da s priporočanjem uvedbe šolnine v izobraževalni sistem ne priznava nujnosti družbenih sprememb, ki jih zahteva razvoj. Mnoge države so zaradi že omenjenih proračunskih pritiskov temu predlogu seveda sledile, vendar pa Stiglitz v tem ne vidi rešitve; meni, da je cilj ustvariti družbo oziroma kulturo, v kateri je preprosto samoumevno, da vsi obiskujejo pouk (prav tam). »Poudarek na univerzalnem primarnem izobraževanju, vključno z izobraževanjem deklic, je del današnje mantre razvojne ekonomije,« meni Stiglitz (prav tam).

5.1 Odnos razvitih držav do prebivalstvene politike v državah v razvoju

Prebivalstvena politika neke države je del širše družbenoekonomske politike (Malačič 2006, 275). Za DVR je značilna t. i. omejitvena prebivalstvena politika, ki teži k omejevanju rasti prebivalstva (Malačič 2006, 277). Smrtnost, na primer, je sicer pomemben dejavnik rasti prebivalstva, vendar pa je tako v razvitih kot nerazvitih državah osnovni cilj zmanjševanje le-te, zato smrtnost kot cilj zmanjševanja rasti prebivalstva ne more biti ena od prebivalstvenih

³¹ Ime 'washintonski konsenz' – *Washington Consensus* je oblikoval John Williamson, ekonomist Inštituta za mednarodno ekonomijo – *Institute for International Economics*, leta 1989 kot dogovor med Svetovno banko, Mednarodnim denarnim skladom in ameriško vlado, v katerem se nahaja niz desetih specifičnih nasvetov vodenja ekonomskih politik v DVR. Med njimi najdemo tudi reorganizacijo prioritet državnih izdatkov in fiskalno disciplino. Več o dogovoru je dostopno na <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>.

politik. Ker tudi emigracija po mnenju strokovnjakov ne more bistveno rešiti problemov v teh državah, se večina obrača predvsem k antinatalitetni politiki kot sinonimu za prebivalstveno politiko v DVR (Malačič 2006, 278). Populacijska politika v splošnem pomeni zbiranje demografskih podatkov (nekateri DVR so šele začele z zbiranjem tovrstnih podatkov), spremembo institucij (npr. spodnja dovoljena starost za poroko ter obvezno šolanje), informiranje žensk, spodbujanje enakosti med spoloma v družbi in družini, izboljševanje zdravja in socialne varnosti, finančne spodbude ali kazni ter nenazadnje politiko načrtovanja družine (Ingham 1995, 260–1). Politika nadzora populacije je eden bistvenih elementov politike izkoreninjenja absolutne revščine, zato je potrebno dati državam, ki vodijo tovrstne politike, popolno podporo (Marris 1999, 43). Kot pravi tudi Barbara Ingham (1995, 261) bi bil zelo varen zaključek, da na rodnost vpliva kombinacija ekonomskih, socialnih, kulturnih in institucionalnih faktorjev, za oblikovanje uspešne populacijske politike pa je potrebno vzeti v obzir prav vse. Prav zato mora biti vsaka populacijska politika oblikovana popolnoma po meri vsake posamezne države (prav tam). Programi načrtovanja družine na primer obstajajo v večini DVR, zato razvite države tem programom lahko v prvi vrsti pomagajo z zagotavljanjem kontracepcije in financiranjem teh programov; v državah, kjer program načrtovanja družine še ne obstaja (npr. Etiopija), pa najprej z vzpostavitvijo tovrstnega programa.

»Oblikovalci politik na mednarodni ravni bi se morali malo manj bati poseganja v družbene zadeve nacionalnih držav,« meni Marris (1999, 107). Malačič (2006, 274) celo dodaja, da bi moralo človeštvo v prihodnosti, npr. v okviru OZN, omejiti pravico vsake suverene države, da sama odloča o svoji prebivalstveni politiki, saj le-ta ne bi smela biti nad temeljnimi človekovimi pravicami. Med temeljne človekove pravice pa po drugi strani prištevamo tudi pravico do svobodnega odločanja o rojstvih otrok. Slednja je že zapisana v Konvenciji o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk³², katere 16. člen med drugim določa, da bodo države pogodbenice na temelju enakosti moških in žensk zagotovile ženskam »enake pravice, da svobodno in odgovorno odločajo o številu otrok in razmiku med njimi, ter dostop do informacij, izobraževanja in sredstev, ki jim bodo omogočila uveljavljanje teh pravic«. Mednarodna zveza za načrtovano partnerstvo (*International Planned Parenthood Federation*

³²Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk - *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*, sprejeta in razglašena z Resolucijo Generalne skupščine 34/180, 18. decembra 1979, stopila v veljavo 3. septembra 1981. Dostopna na <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (24. avgust 2008). Trenutno zavezuje 185 držav po svetu.

- IPPF) je leta 1996 izdelala tudi Listino spolnih in reproduktivnih pravic³³, ki kot osmo po vrsti (od dvanajstih) navaja »pravico do odločitve, če sploh in kdaj imeti otroke«. Zelo težko, če ne nemogoče, je torej posegati v prebivalstveno politiko držav in hkrati ne posegati v pravico do svobodnega odločanja o rojstvih otrok. Malačič (2006, 275) svoje mnenje pojasni s tem, da se ta pravica dejansko lahko koristi v državah, kjer je demografski prehod končan, torej v razvitem svetu, medtem ko se mora v DVR z demografskim preходом ta pravica šele uveljaviti. Glede na to, da je demografski prehod dejansko posledica razvoja, pa lahko zaključimo, da je rešitev tega problema bolj smiselno iskati v pospešenem spodbujanju razvoja kot pa v vmešavanju v notranje družbene zadeve držav.

5.2 Uradna razvojna pomoč

5.2.1 Pomoč na področju izobraževanja

Ko govorimo o uradni razvojni pomoči (ODA – *Official development assistance*), govorimo o pomoči, ki jo razvite države ponudijo DVR, v prvi vrsti z namenom pospeševanja njihovega ekonomskega in družbenega razvoja, običajno pa je ponujena v obliki ugodnih kreditov ali v obliki subvencij, ki jih je po pričakovanjih znatno manj kot prvih. O ODI ter njenih prednostih in slabostih bi lahko naredili povsem novo raziskovalno delo, zato se pri tem, v kolikor to ne bo pomembno za interpretacijo relevantnih podatkov, ne bomo ustavljali.

Po podatkih UNESCO (2007, 194) bi morale razvite države nemudoma povečati količino pomoči, dodeljeno področju izobraževanja oziroma le-to ustrezno prerazporediti. ODA, namenjena osnovnemu izobraževanju, se namreč trenutno zmanjšuje in tu je nujno potreben preobrat. Čeprav se situacija na področju osnovnega izobraževanja globalno izboljšuje, je še vedno daleč od idealne in v nekaterih DVR še vedno kritično pod univerzalnostjo. Na tej točki je torej potrebno povečati pomoč za osnovno izobraževanje na vsaj 10 % celotne sektorsko usmerjene ODE³⁴. Hkrati je potrebno okrepiti pomoč osnovnemu izobraževanju glede na

³³ Listina spolnih in reproduktivnih pravic – *Charter on Sexual and Reproductive Rights*, sprejeta in razglašena s strani IPPF, 1996. Dostopna na <http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/IPPF+Charter+on+Sexual+and+Reproductive+Rights.htm> (24. avgust 2008).

³⁴ Celotna sektorsko usmerjena ODA (*total sector-allocable aid*) je skupna ODA namenjena v 4 temeljne sektorje: socialno infrastrukturo in storitve (sem sodi področje izobraževanja, zdravja, prebivalstvene politike, itd.), ekonomsko infrastrukturo in storitve, proizvodni sektor in medsektorsko področje (OECD 2008).

ODO, namenjeno višjim ravnem izobraževanja (UNESCO 2007, 194), predvsem terciarnemu izobraževanju. ODA, namenjena slednjemu, je namreč v letih 2000 do 2006 povprečno znašala 46 % celotne pomoči, usmerjene v izobraževalni sektor, za razliko od 27 % pomoči, namenjene v primarno izobraževanje (OECD 2008). Kar pa poročilo UNESCA še posebej poudarja, je nujnost izboljšanja geografske porazdelitve pomoči v izobraževanju ter povečanje ODE, namenjene v osnovno izobraževanje v Podsaharski Afriki (prav tam).

Za ilustracijo: nekaj držav donatorok, med njimi tudi ZDA, je leta 2004 celotnemu izobraževanju namenilo manj kot 10 % celotne sektorsko usmerjene pomoči (UNESCO 2007, 187–8). Švedska je izobraževanju namenila 8 %, Švica 6 % in ZDA komaj 3 % svoje celotne sektorsko usmerjene ODE (prav tam). Še več, tri največje neto sektorsko usmerjene donatorke v letu 2004 - Nemčija, Japonska in ZDA - so osnovnemu izobraževanju namenile pičlih 3 %, 4 % in 3 % svoje celotne sektorsko usmerjene ODE (prav tam). Te države bi lahko povečale delež za izobraževanje v svoji celotni ODI (posebej ZDA) ali pa vsaj povečale delež, namenjen osnovnemu izobraževanju v ODI, dodeljeni izobraževalnemu podsektorju (Nemčija in Japonska). Še najboljše pa bi bilo seveda oboje (prav tam). V letu 2004 kar 14 članic odbora za razvojno pomoč (*Development Assistance Committee - DAC*) mednarodne organizacije OECD (*Organization for Economic Co-operation and development* – Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj) ni doseglo namembe ODE osnovnemu izobraževanju v višini 10 % celotne sektorsko usmerjene razvojne pomoči. Drugim osmim državam je to uspelo, posebej uspešno v tem pogledu pa je Združeno Kraljestvo, ki je osnovnemu izobraževanju namenilo kar 22 % svoje sektorsko usmerjene pomoči.

Iz poročila UNESCA je lepo razvidna tudi porazdelitev ODE po regijah. Celotna pomoč osnovnemu izobraževanju na enega otroka osnovnošolske starosti, izražena v dolarjih, je bila leta 2004 enaka v arabskih državah, Južni in Zahodni Aziji ter Podsaharski Afriki, in sicer je v povprečju znašala 13 \$ na otroka (UNESCO 2007, 388). Glede na analizo in primerjavo kazalcev v prejšnjem poglavju lahko že na prvi pogled ocenimo, da pri tem nekaj ni najbolj prav. Če vzamemo v presek države, s katerimi smo se zelo na grobo spoznali v prejšnjem poglavju, vidimo, da je Jemen leta 2004 dobil kar 50 \$ celotne pomoči za osnovno izobraževanje na otroka, medtem ko so sosednje države v regiji dobile bistveno manj. Niger, ki jo vsekakor potrebuje najbolj, je dobil 33 \$ na otroka, sledi Gana s 24 \$ in šele potem Etiopija s pičlimi 13 \$ na otroka (UNESCO 2007, 382–8). Glede na to, da govorimo o državah, ki vsekakor najbolj potrebujejo tovrstno pomoč, je število vsekakor premajhno,

predvsem pa je zelo neenakomerno porazdeljeno. V azijski regiji je pri pregledu izbranih držav opaziti manjšo pomoč, in sicer je Laos dobil 25 \$ pomoči na otroka (več kot Etiopija), Indija 8 \$ in Filipini 5 \$, druge države pa niso dobile nič ali pa so celo same postale donatorke (npr. Južna Koreja) (prav tam). V Latinski Ameriki je Belize dobil 10 \$ na otroka (več kot Indija), Paragvaj 4 \$, Kuba 3 \$ (kljub visokemu GER in dolgem obdobju šolanja), Panama pa 2 \$ na otroka (torej manj kot Kuba) (prav tam).

Če smo torej pozorno sledili, smo lahko opazili, da ODA včasih ni najbolj logično podeljena, kar dostikrat postavlja pod vprašaj njen resnični namen. Že v prejšnjem poglavju smo ugotovili, da je situacija na področju izobraževanja žensk, še posebej na primarni ravni, daleč najbolj kritična v Podsaharski Afriki in arabskem svetu, zato bi bilo napore in bilateralno pomoč smiselno usmeriti v največji meri tja, kjer jo najbolj potrebujejo.

5.2.2 Pomoč na področju prebivalstvene politike in reproduktivnega zdravja

Po podatkih OECD (2008) je v letih 2000 do 2006 ODA na področju prebivalstvene politike in reproduktivnega zdravja v povprečju znašala 10 % celotne ODE v družbenem sektorju in komaj 6 % celotne sektorsko usmerjene ODE. Vendar pa je spodbudno, da je ODA na področju prebivalstvene politike in programov načrtovanja družine kot delež celotne sektorsko usmerjene pomoči narasla s 3,7 % v letu 2000 na 7,4 % v letu 2006 (prav tam).

Čeprav ZDA namenijo celotnemu izobraževanju komaj 3 % celotne sektorsko usmerjene pomoči, pa so v podsektor prebivalstvene politike v letih 2000 do 2006 povprečno namenile 13 % celotne sektorsko usmerjene ODE, kar je precej nad povprečjem. Uradna bilateralna razvojna pomoč s strani ZDA je torej na področju prebivalstvene politike sicer visoka, vendar kot se izkaže v nadaljevanju selektivna in mogoče »kulturno neobčutljiva«. Situacija je namreč povsem drugačna na področju splošnega financiranja programov načrtovanja družine. ZDA so po prihodu predsednika George W. Busha na oblast najprej precej oklestile sredstva, s katerimi je Clintonova administracija podpirala IPPF, leta 2003 pa kljub dejstvu, da je kongres sredstva odobril, ustavila še financiranje UNFPA rekoč, da slednja podpira prisilne metode splava na Kitajskem (Hägele in Hinz 2005, 62). Politika ZDA tako ni le ustavila sofinanciranja dveh ključnih mednarodnih organizacij pri implementaciji ciljev Kairske

konference³⁵, pač pa na mesto moderne kontracepcije ob bok nasprotovanja splavu postavila tudi vzdržnost in zvestobo v zakonu (prav tam). Da je pri tem uspešna, je dokazala v primeru 'Uganda', ko je državo v zameno za bilateralno pomoč na področju AIDS-a praktično prisilila v revizijo svoje politike spolnega izobraževanja in uporabe kondomov ter v nadomestitev le-te s politiko vzdržnosti (prav tam). Politika ZDA v tem oziru močno spominja na politiko Vatikana, t. i. politiko naravnega načrtovanja družine. Vatikan je skupaj z državami Latinske Amerike, ki so v veliki meri katoliške, in s posameznimi islamskimi državami znan po svojem glasnem nasprotovanju uporabi kontracepcijskih sredstev, in je, tudi za časa kairske konference, glasno protestiral (prav tam). Sveti sedež namreč ostro obsoja umetno prekinitev nosečnosti in hkrati nasprotuje »egoističnemu« načinu življenja, ki vključuje svobodno načrtovanje družine prek uporabe kontracepcijskih sredstev. Tako trdna verska stališča imajo velik vpliv na življenje vernikov, še posebej ko gre za odločanje o najintimnejših zadevah njihovega življenja (UNFPA 2008, 4).

Dva izjemno pomembna akterja v mednarodni skupnosti torej nasprotujeta uporabi kontracepcijskih sredstev in spodbujata vzdržnost kot del naravnega načrtovanja družine. V tem pogledu je izjemno dobrodošla novica, da naj bi novi predsednik ZDA Barack Obama s prihodom na oblast po dolgoletnem mirovanju ponovno odobril sredstva za financiranje zgoraj omenjenih organizacij. Tovrstna javna potrditev dopustnosti uporabe kontracepcijskih sredstev s strani akterja, kot so ZDA, je velikega pomena v očeh voditeljev DVR, ko se odločajo, kakšno politiko načrtovanja družine bodo vodili v svoji državi. Za razliko od ZDA pa v Vatikanu, vsaj kar zadeva bližnjo prihodnost, ne gre pričakovati sprememb v odnosu do uporabe kontracepcijskih sredstev. Na odnos Vatikana v tem trenutku ne moremo dosti vplivati, lahko pa spodbujamo izobraževanje, s katerim širimo znanje, informacije in nenazadnje učimo dvomiti tudi v toga tradicionalna in verska prepričanja.

Financiranje programov načrtovanja družine se po podatkih UNFPA zadnje čase zmanjšuje, zato bi si morale razvite države pri sledenju ciljev kairske konference prizadevati predvsem za povečanje financiranja omenjenih programov preko organizacij IPPF in UNFPA ter povečanje ODE na področju prebivalstvene politike in reproduktivnega zdravja, še posebej z zagotavljanjem kontracepcije v DVR.

³⁵ Mednarodna konferenca Združenih narodov o prebivalstvu in razvoju je septembra 1994 potekala v Kairu, kjer so sprejeli pomemben akcijski načrt. Države so se zavezale, da bodo izboljšale kakovost življenja žensk in družin, in sicer bodo povečale dejavnost (ter jo donatorsko podprle) na področju večanja pravic žensk in vlaganj v izobrazbo ter zdravje, vključno z reproduktivnim zdravjem in načrtovanjem družine.

6 ZAKLJUČEK

Če povzamem ugotovitve svojega osrednjega besedila in primerjave med državami treh manj razvitih regij, ki sem jih vzela v presek, lahko zaključim, da izobraževanje nedvomno pomembno vpliva na vzorce reproduktivnega obnašanja žensk in posledično na rodnost, s tem pa konec koncev na gibanje rasti prebivalstva. Vendar pa smo pri regionalni analizi ugotovili tudi to, da izobraževanje ni edini element vpliva, kar se je hitro pokazalo pri posameznih odstopanjih znotraj regij. Še več, zanimivo je, da v vsaki regiji obstajajo neke specifikke in nek poseben dejavnik, ki poleg izobraženosti žensk prevladuje pri vplivu na rodnost.

Skozi analizo vsake posamezne regije smo izpostavili, da kazalci izobraženosti in rodnosti iz regije v regijo vedno bolj togo naraščajo oziroma padajo, kar pomeni, da je neenakost na področju izobraževanja deklet in rodnosti znotraj regije največja prav v Afriki in najmanjša v Latinski Ameriki. Izobraženost deklet iz regije v regijo v povprečju narašča, rodnost po drugi strani pa v povprečju pada. Ob tem pa srečujemo razne anomalije.

Za afriško regijo je značilni drugi dejavnik vpliva na reproduktivno obnašanje žensk vpliv tradicije, ki ima skupaj z vero pomemben vpliv na družbeni status ženske, slednji pa odločilno vpliva na njene možnosti odločanja in t. i. svobodno izbiro velikosti družine ter na njeno ne/posluževanje modernih kontracepcijskih metod. Lahko bi rekli, da visoke neizpolnjene potrebe po kontracepciji oziroma po načrtovanju družine, značilne za afriške države (v primerjavi z drugimi regijami), kažejo tudi na splošno pomanjkanje programov načrtovanja družine v regiji. Družbena tradicija ima tudi v Aziji pomemben vpliv na rodnost, a tu predvsem v smislu družbenega vrednotenja deklic in dečkov, saj v Aziji vlada močna preferenca otrok moškega spola. Hkrati pa je za Azijo značilna stroga prebivalstvena politika in s tem tudi visoka raven uporabe moderne kontracepcije. Z naraščanjem uporabe kontracepcijskih sredstev rodnost v regiji praviloma pada. V Latinski Ameriki lahko izpostavimo dva ključna dejavnika, ki poleg izobraževanja žensk še vplivata na rodnost. To sta smrtnost otrok in krščanska vera, vendar ne krščanstvo *per se*, pač pa prav rimskokatoliška cerkev, ki ji pripada velika večina Latinoameričanov. Z naraščanjem teh dveh dejavnikov rodnost v regiji namreč pada.

Povsem normalno je, da ima vsaka regija glede na svojo zgodovino, kulturo in vero določene posebnosti, tudi kadar gre za reproduktivno vedenje žensk, in prav to smo skozi analizo že

dognali. Kar pa je še pomembneje pri obravnavi tematike, pa je tisto, kar imajo skupno. Kljub različnim vplivom na gibanje rodnosti obstaja eden, ki je ključen v vseh regijah. Izobraževanje žensk.

Če torej ob koncu naloge odgovorim na svoje raziskovalno vprašanje, lahko rečem, da izobraževanje žensk oziroma natančneje število let šolanja deklet in vključenost deklet v sekundarno raven izobraževanja vplivata na skupno stopnjo rodnosti in s tem na rast prebivalstva: večje, kot je pričakovano obdobje šolanja za žensko, in večja, kot je vključenost žensk v sekundarno raven izobraževanja, nižja je skupna stopnja rodnosti, posledično pa se niža tudi rast prebivalstva. Pri drugem vprašanju, tj. ali je izobraževanje žensk ključnega pomena pri reševanju problema naraščanja prebivalstva, pa izražam nekoliko večjo zadržanost. Temeljna ugotovitev je, da gre pri reševanju problema naraščanja prebivalstva oziroma pri vplivanju na reproduktivno obnašanje žensk za izjemno kompleksen problem, za katerega preprosto ni enodimenzionalne rešitve. Poleg izobraževanja žensk namreč obstajajo še številni drugi dejavniki vpliva na rodnost, ki včasih kljub boljšim kazalcem izobraženosti žensk v določeni državi prevesijo tehtnico skupne stopnje rodnosti v nasprotno smer od pričakovane. Vendar pa vprašanje ni bilo, ali je izobraževanje žensk edini pomemben dejavnik, temveč ali je ključen dejavnik. In drznem si odgovoriti, da je. Še pred samo analizo po regijah smo lahko skozi različne poglede pretresli vseobsežni vpliv izobraževanja žensk na različne sfere družbenega in osebnega življenja. In če na tej točki spomnimo zgolj na tri načine, preko katerih izobraževanje žensk vpliva na njihovo reproduktivno vedenje, lahko mirno zaključimo, da vsi drugi omenjeni dejavniki slej ko prej padejo tudi pod vpliv izobraženosti, naj se to kaže kot boljše poznavanje sebe in svojega telesa, boljše razumevanje delovanja kontracepcije, boljše zdravstveno stanje, boljši dostop do formalne zaposlitve v nekmetijskem sektorju, večja neodvisnost ali nenazadnje kot osebna rast in dvom v tradicionalno družbeno prepričanje.

Dodana vrednost predzadnjega, petega poglavja se v nalogi kaže predvsem v dognanju, da poleg večje vladne učinkovitosti DVR pri razporejanju sredstev k izboljševanju dostopnosti in kvalitete izobraževanja v DVR lahko bistveno pripomorejo tudi razvite države. Slednje lahko to počnejo preko večanja, racionalnejše razporeditve in dolgoročnega zagotavljanja ODE, s poudarkom na najbolj kritični regiji od vseh - Afriki. Razvite države lahko poleg pomoči na področju izobraževanja pomembno prispevajo tudi k uveljavljanju in podpori populacijskih politik DVR in s svojimi resursi pomagajo pri delovanju programov načrtovanja družine, najsi

bo to s finančnimi sredstvi, z zagotavljanjem kontracepcijskih sredstev ali s tehnično pomočjo. Če želijo doseči cilje, zastavljene na konferenci v Kairu, morajo nemudoma povečati sredstva, namenjena za financiranje programov načrtovanja družine. K podpiranju populacijskih politik morajo razvite države pristopiti »kulturno občutljivo«, saj mora biti populacijska politika oblikovana popolnoma po meri vsake posamezne države in njene kulture. Vsaka tovrstna pomoč in/ali podpora lahko posredno bistveno pripomore k spremembi reproduktivnega vedenja »voditeljic demografskega prehoda«, posledično pa nas vse skupaj usmerja na pot do rešitve danes globalnega problema, problema naraščanja prebivalstva.

LITERATURA

1. Bevc, Milena. 1991. *Ekonomski pomen izobraževanja*. Radovljica: Didakta.
2. Central Intelligence Agency. 2008. *The World Factbook*. Dostopno prek: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (30. oktober 2008).
3. Cypher, James M. in James L. Dietz. 1997. *The Process of Economic Development*. London in New York: Routledge.
4. Dasgupta, Partha. 1995. The Population Problem: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature* 33 (4): 1879–1902.
5. *Dnevnik.si*. 2008. Kitajska Komunistična partija v imenu "populacijske politike" izključila več sto članov, (7. januar). Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/neverjetno/291107> (1. november 2008).
6. Drèze, Jean in Mamta Murthi. 1999. *Fertility, Education and Development: Further Evidence from India*. Dostopno prek: <http://www-histecon.kings.cam.ac.uk/docs/female.pdf> (20. oktober 2008).
7. Eurostat. 2008a. *People by age classes - Share of total population (%)*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=REF_TB_population&root=REF_TB_population/t_popula/t_pop/t_demo_pop/tps00010 (16. avgust 2008).
8. --- 2008b. *Expenditure on education as % of GDP or public expenditure*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/edtr/educ/educ_finance&language=en&product=EU_MASTER_education_training&root=EU_MASTER_education_training&scrollto=0 (22. september 2008).
9. --- 2008c. *Europe in figures – Eurostat yearbook 2008*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-07-001/EN/KS-CD-07-001-EN.PDF (1. november 2008).
10. Global Issues. 2008. *Poverty Facts and Stats*. Dostopno prek: <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats> (19. oktober 2008).
11. Grabowski, Richard in Michael P. Shields. 1996. *Development economics*. Cambridge (Massachusetts) in Oxford: Blackwell.

12. Hägele, Mirjam in Catherina Hinz. 2005. The urgency of family planning. V *Odnosi sever – jug 2005/2006*, ur. Maja Bučar, 61–2. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
13. HRW. 2001. *World Report 2001: Yemen*. Dostopno prek: <http://www.hrw.org/wr2k1/mideast/yemen.html> (31. oktober 2008).
14. ILO. 2008a. *FACTS ON Investing in Decent Work for Women*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_090956.pdf (28. oktober 2008).
15. --- 2008b. *Global Employment Trends for Women*. Dostopno prek: <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/getw08.pdf> (28. oktober 2008).
16. Ingham, Barbara. 1995. *Economics and Development*. London: McGraw-Hill Book Company.
17. *Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk - Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*. 1979. Dostopno prek: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> (24. avgust 2008).
18. Lah, Marko. 2002. *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fora.
19. *Listina spolnih in reproduktivnih pravic – Charter on Sexual and Reproductive Rights*. 1996. Dostopno prek: <http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/IPPF+Charter+on+Sexual+and+Reproductive+Rights.htm> (24. avgust 2008).
20. Malačič, Janez. 2006. *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Šesta izdaja. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
21. Marris, Robin. 1999. *Ending Poverty*. New York: Thames & Hudson.
22. Martín Castro, Teresa in Fátima Juárez. 1994. *Women's Education in Latin America: Exploring the Significance of Education for Women's Lives*. Dostopno prek: <http://www.measuredhs.com/pubs/pdf/WP10/wp10.pdf> (20. oktober 2008).
23. *Milenijska deklaracija Združenih narodov - United Nations Millennium Declaration*. 2000. Dostopno prek: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf> (17. avgust 2008).
24. OECD. 2008. *ODA by sector*. Dostopno prek: http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx?DatasetCode=ODA_SECTOR (19. november 2008).
25. Population Reference Bureau. 2003. *Unmet Need for Family Planning: Recent Trends and Their Implications for Programs*. Dostopno prek: <http://www.prb.org/pdf/UnmetNeedFamPlan-Eng.pdf> (1. november 2008).

26. --- 2007. *2007 World Population Data Sheet*. Dostopno prek: http://www.prb.org/pdf07/07WPDS_Eng.pdf (7. avgust 2008).
27. --- 2008. *Family Planning Worldwide: 2008 Data Sheet*. Dostopno prek: <http://www.prb.org/pdf08/fpds08.pdf> (31. oktober 2008).
28. Rihani, May A.. 2006. *Keeping the Promise: Five Benefits of Girls' Secondary Education*. Dostopno prek: http://www.ungei.org/resources/files/aed_keepingpromise.pdf (17. november 2008).
29. Senjur, Marjan. 2002. *Razvojna ekonomika – teorije in politike gospodarske rasti in razvoja*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
30. SURS. 2007. *Delež javnih izdatkov za formalno/stopenjsko izobraževanje v BDP, po ravneh izobraževanja*. Dostopno prek: http://www.stat.si/letopis/2007/06_07/06-03-2-07.htm?jezik=si (22. september 2008).
31. --- 2008. *Statistične informacije, št. 27/2008. Prebivalstvo*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/statinf/05-si-007-0802.pdf> (15. avgust 2008).
32. Stern, Nicholas. 2002. *A Strategy for Development*. Washington (D.C.): World Bank.
33. Stiglitz, Joseph E.. 2003. *Globalization and Its Discontents*. New York in London: W. W. Norton & Company.
34. Todaro, Michael P. in Stephen C. Smith. 2006. *Economic Development*. Ninth edition. Boston in dr.: Pearson Addison-Wesley.
35. UN. 2005. *Population Challenges and Development Goals*. Dostopno prek: http://www.un.org/esa/population/publications/pop_challenges/Population_Challenges.pdf (27. september 2008).
36. --- 2007. *The Millennium Development Goals Report 2007*. Dostopno prek: http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2007/UNSD_MDG_Report_2007e.pdf (17. avgust 2008).
37. --- 2008. *The Millennium Development Goals Report 2008. Addendum*. Dostopno prek: http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2008/MDG_Report_2008_Addendum_En.pdf (17. november 2008).
38. UNDP. 2007. *Human Development Report 2007/2008*. Dostopno prek: <http://hdrstats.undp.org/buildtables/###> (1. november 2008).
39. UNESCO. 2007. *EFA Global Monitoring Report 2008*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001547/154743e.pdf> (11. oktober 2008).

40. --- 2008a. *Teachers matter!* Dostopno prek: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=57898&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11. oktober 2008).
41. --- 2008b. *Literacy challenge needs more aid, concludes UNESCO report.* Dostopno prek: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=57952&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11. oktober 2008).
42. --- 2008c. *Why is literacy important?* Dostopno prek: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=54369&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11. oktober 2008).
43. --- 2008d. *Literacy Portal.* Dostopno prek: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=53553&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (11. oktober 2008).
44. UNESCO Institute for Statistics. 2007. *Global education spending concentrated in a handful of countries.* Dostopno prek: http://www.uis.unesco.org/template/pdf/EducGeneral/Factsheet07_No3_EN.pdf (22. september 2008).
45. --- 2008a. *International Literacy Statistics: A Review of Concepts, Methodology and Current Data.* Dostopno prek: <http://www.uis.unesco.org/template/pdf/Literacy/LiteracyReport2008.pdf> (11. oktober 2008).
46. --- 2008b. *Custom Tables.* Dostopno prek: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=136&IF_Language=eng&BR_Topic=0 (12. oktober 2008).
47. --- 2008c. *Gross enrolment ratio.* Dostopno prek: [http://www.uis.unesco.org/glossary/Term.aspx?name=Gross%20enrolment%20ratio%20\(GER\)&lang=en](http://www.uis.unesco.org/glossary/Term.aspx?name=Gross%20enrolment%20ratio%20(GER)&lang=en) (12. oktober 2008).
48. UNESCO, UNICEF, Education International, UNDP in ILO. 2008. *Joint Message on the occasion of World Teachers' Day 5 October 2008.* Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001629/162907e.pdf> (11. oktober 2008).
49. UNFPA. 2007a. *Population Trends: Rapid Growth in Less Developed Regions.* Dostopno prek: <http://www.unfpa.org/pds/trends.htm> (15. avgust 2008).
50. --- 2007b. *State of World Population 2007: Unleashing the Potential of Urban Growth.* Dostopno prek: http://www.unfpa.org/swp/2007/presskit/pdf/sowp2007_eng.pdf (19. oktober 2008).

51. --- 2007c. *Asian Son Preference Will Have Severe Social Consequences, New Studies Warn*. Dostopno prek: <http://www.unfpa.org/news/news.cfm?ID=1057> (1. november 2008).
52. --- 2008. *State of World Population 2008: Reaching Common Ground: Culture, Gender and Human Rights*. Dostopno prek: <http://www.unfpa.org/swp/2008/presskit/docs/en-swop08-report.pdf> (19. november 2008).
53. UNFPA online channel. 2007. *Providing Assistance to Child Brides*. Dostopno prek: <http://video.unfpa.org/?v=18218761291745251732007> (31. oktober 2008).
54. UNICEF. 2001. *Early Marriage: Child Spouses*. Dostopno prek: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest7e.pdf> (30. oktober 2008).

PRILOGE

Priloga A: Klasifikacija držav po regijah (UNESCO Education for All klasifikacija)

- Arab States (20 countries/territories)
Algeria, Bahrain, Djibouti, Egypt[™], Iraq, Jordan^w, Kuwait, Lebanon, Libyan Arab Jamahiriya, Mauritania, Morocco, Oman, Palestinian Autonomous Territories, Qatar, Saudi Arabia, Sudan, Syrian Arab Republic, Tunisia[™], United Arab Emirates, Yemen.
- Central and Eastern Europe (20 countries)
Albania^o, Belarus, Bosnia and Herzegovina^o, Bulgaria^o, Croatia, Czech Republic^o, Estonia^o, Hungary^o, Latvia^o, Lithuania^o, Poland^o, Republic of Moldova, Romania^o, Russian Federation[™], Serbia and Montenegro, Slovakia, Slovenia^o, The former Yugoslav Republic of Macedonia^o, Turkey^o, Ukraine.
- Central Asia (9 countries)
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Mongolia, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.
- East Asia and the Pacific (33 countries/ territories)
Australia^o, Brunei Darussalam, Cambodia, China[™], Cook Islands, Democratic People's Republic of Korea, Fiji, Indonesia[™], Japan^o, Kiribati, Lao People's Democratic Republic, Macao [China], Malaysia[™], Marshall Islands, Micronesia [Federated States of], Myanmar, Nauru, New Zealand^o, Niue, Palau, Papua New Guinea, Philippines[™], Republic of Korea^o, Samoa, Singapore, Solomon Islands, Thailand[™], Timor-Leste, Tokelau, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Viet Nam.
- East Asia (15 countries/territories)
Brunei Darussalam, Cambodia, China[™], Democratic People's Republic of Korea, Indonesia[™], Japan^o, Lao People's Democratic Republic, Macao [China], Malaysia[™], Myanmar, Philippines[™], Republic of Korea^o, Singapore, Thailand[™], Viet Nam.
- Pacific (18 countries/territories)
Australia, Cook Islands, Fiji, Kiribati, Marshall Islands, Micronesia [Federated States of], Nauru, New Zealand^o, Niue, Palau, Papua New Guinea, Samoa, Solomon Islands, Timor-Leste, Tokelau, Tonga, Tuvalu, Vanuatu.
- Latin America and the Caribbean (41 countries/territories)
Anguilla, Antigua and Barbuda, Argentina[™], Aruba, Bahamas, Barbados, Belize, Bermuda, Bolivia, Brazil[™], British Virgin Islands, Cayman Islands, Chile[™], Colombia, Costa Rica, Cuba, Dominica, Dominican Republic, Ecuador, El Salvador, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Jamaica[™], Mexico^o, Montserrat, Netherlands Antilles, Nicaragua, Panama, Paraguay[™], Peru[™], Saint Kitts and Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent and the Grenadines, Suriname, Trinidad and Tobago, Turks and Caicos Islands, Uruguay[™], Venezuela.
- Caribbean (22 countries/territories)
Anguilla, Antigua and Barbuda, Aruba, Bahamas, Barbados, Belize, Bermuda, British Virgin Islands, Cayman Islands, Dominica, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaica[™], Montserrat, Netherlands Antilles, Saint Kitts and Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent and the Grenadines, Suriname, Trinidad and Tobago, Turks and Caicos Islands.
- Latin America (19 countries)
Argentina[™], Bolivia, Brazil[™], Chile[™], Colombia, Costa Rica, Cuba, Dominican Republic, Ecuador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Mexico^o, Nicaragua, Panama, Paraguay[™], Peru[™], Uruguay[™], Venezuela.
- North America and Western Europe (26 countries/territories)
Andorra, Austria^o, Belgium^o, Canada^o, Cyprus^o, Denmark^o, Finland^o, France^o, Germany^o, Greece^o, Iceland^o, Ireland^o, Israel^o, Italy^o, Luxembourg^o, Malta^o, Monaco, Netherlands^o, Norway^o, Portugal^o, San Marino, Spain^o, Sweden^o, Switzerland^o, United Kingdom^o, United States^o.
- South and West Asia (9 countries)
Afghanistan, Bangladesh, Bhutan, India[™], Islamic Republic of Iran, Maldives, Nepal, Pakistan, Sri Lanka[™].
- Sub-Saharan Africa (45 countries)
Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Cameroon, Cape Verde, Central African Republic, Chad, Comoros, Congo, Côte d'Ivoire, Democratic Republic of the Congo, Equatorial Guinea, Eritrea, Ethiopia, Gabon, Gambia, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Kenya, Lesotho, Liberia, Madagascar, Malawi, Mali, Mauritius, Mozambique, Namibia, Niger, Nigeria, Rwanda, Sao Tome and Principe, Senegal, Seychelles, Sierra Leone, Somalia, South Africa, Swaziland, Togo, Uganda, United Republic of Tanzania, Zambia, Zimbabwe[™].
- Least developed countries (LDC) (50 countries)⁵
Afghanistan, Angola, Bangladesh, Benin, Bhutan, Burkina Faso, Burundi, Cambodia, Cape Verde, Central African Republic, Chad, Comoros, Democratic Republic of the Congo, Djibouti, Equatorial Guinea, Eritrea, Ethiopia, Gambia, Guinea, Guinea-Bissau, Lesotho, Liberia, Madagascar, Malawi, Maldives, Mali, Mauritania, Mozambique, Myanmar, Nepal, Niger, Rwanda, Samoa, Sao Tome and Principe, Senegal, Sierra Leone, Solomon Islands, Somalia, Sudan, Timor-Leste, Togo, Tuvalu, Uganda, United Republic of Tanzania, Vanuatu, Yemen and Zambia.

Vir: UNESCO (2007, 234–5).

Priloga B: Drugi dejavniki vpliva na rodnost po regijah

Država	Smrtnost otrok, mlajših od 5 let (‰) ³⁶	Delež poročenih žensk med 15 in 49 letom, ki uporablja moderne kontracepcijske metode (‰) ³⁷	Delež poročenih žensk z neizpolnjeno potrebo po načrtovanju družine (‰) ³⁸		Delež zaposlenih žensk v celotni ženski delovno aktivni populaciji (‰) ³⁹	Prevladujoča religija ali prepričanje ⁴⁰
			Pri načrtovanju razmaka med otroki	Pri omejevanju rojstev		
<i>Afrika</i>						
Niger	248	5	13	3	71	80 % islam
Etiopija	157	14	20	14	71	61 % krščanstvo, 31 % islam
Jemen	79	13	23	28	29	Islam
Gana	91	14	41	54	71	69 % krščanstvo, 16 % islam
Mauritius	16	42	-	-	41	48 % hinduizem, 24 % rimokatolištvo, 17 % islam
Katar	12	32	-	-	36	78 % islam, 9 % krščanstvo

³⁶ Projekcije UN od 2005-2010. Vir: UNESCO (2007, 260–7).

³⁷ Metode, kot so: uporaba kontracepcijske tabletko in kondomov, vsaditev materničnega vložka ter sterilizacija. Vir: Population Reference Bureau (2007, 11–5).

³⁸ Vir: Population Reference Bureau (2008, 11–5).

³⁹ Podatki za leto 2003. Vir: UNESCO (2007, 260–7).

⁴⁰ Vir: Central Intelligence Agency (2008).

Država	Smrtnost otrok, mlajših od 5 let (‰)	Delež poročenih žensk med 15 in 49 letom, ki uporablja moderne kontracepcijske metode (%)	Delež poročenih žensk z neizpolnjeno potrebo po načrtovanju družine (%)		Delež zaposlenih žensk v celotni ženski delovno aktivni populaciji (%)	Prevladujoča religija ali prepričanje
			Pri načrtovanju razmaka med otroki	Pri omejevanju rojstev		
<i>Azija</i>						
Laos	126	29	11	29	54	67 % budizem
Indija	86	49	6	7	35	81 % hinduizem
Kitajska	36	86	-	-	70	ateizem
Filipini	28	36	8	9	52	81 % rimokatolištvo
Iran	32	56	-	-	35	98 % islam
Južna Koreja	5	67	-	-	49	26 % krščanstvo, 23 % budizem
<i>Latinska Amerika</i>						
Paragvaj	41	61	-	-	64	90 % rimokatolištvo
Belize	39	49	-	-	42	77 % krščanstvo (50 % rimokatolištvo)
Čile	9	-	-	-	37	70 % rimokatolištvo
Panama	24	-	-	-	47	85 % rimokatolištvo
Brazilija	30	70	1	1	57	74 % rimokatolištvo
Kuba	6	72	4	4	43	uradno ateizem, sicer rimokatolištvo

Priloga C: Po spolu prirejen indeks človekovega razvoja (GDI) in merilo razporejenosti moči po spolu (GEM).

HDI Rank	Gender-related development index (GDI) rank	Gender empowerment measure (GEM) rank	
	2005		
High Human Development			
26	Korea (Republic of)	26	64
35	Qatar	37	84
40	Chile	40	60
51	Cuba	49	26
62	Panama	54	49
65	Mauritius	62	51
70	Brazil	59	70
Medium Human Development			
80	Belize	..	62
81	China	72	57
90	Philippines	76	45
94	Iran (Islamic Republic of)	83	87
95	Paraguay	85	78
128	India	112	..
130	Lao People's Democratic Republic	114	..
135	Ghana	116	..
153	Yemen	135	93
Low Human Development			
169	Ethiopia	148	72
174	Niger	154	..

Vir: UNDP (2007).